

Ризик, моћ, заштита

Увођење у науке безбедносности

Приредио

Владимир Н. Цветковић

СЛУЖБЕНИ
ГЛАСНИК

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОДРАГУ
ФАКУТЕТ СЕБОЈСТВА
UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SECURITY STUDIES

ЧОВЕК И ЖИВОТНА СРЕДИНА – ЕКОЛОШКИ И ДРУШТВЕНИ АСПЕКТИ БЕЗБЕДНОСТИ

Ивица Радовић

Збој предмета који задовољавају његову пренудну лакомост, свуда уништава круйне биљке које чувају шило, што брзо доводи до нейлодносни шила које насељава, прозрокује усахнуће извора, уклања животиње које су ту налазиле своју храну, и доводи до што да су велики делови кујле Земљине, некада веома људни и у сваком појасу веома насељени, сада ћоли, нейлодни, ненаситањиви, љусти. Рекло би се како је предодређен да, иош то Земљину кујлу учини ненаситањивом, сам себе искорени.

Жан-Батист Ламарк (Зоолошка филозофија, 1809)

Данас, два века после ових Ламаркових размишљања као да нас само корак дели од испуњавања његовог упозоравајућег пророчанства.

ОДНОС ЧОВЕКА И ПРИРОДЕ: ИСТОРИЈСКИ И АКТУЕЛНИ АСПЕКТИ

Са еколошког аспекта историја човековог промењивог утицаја на природу, може се, уз ризик поједностављивања, поделити на четири различите, али и преклапајуће еколошке фазе: првобитна фаза, рана земљорадничка фаза, рана градска фаза и модерна индустријска фаза.

Првобитна фаза представља и најдужу фазу која траје од периода појаве рода *Homo* (пре око 2 милиона година) па до периода земљорадничке фазе (пре око 12.000 година). У почетном делу ове фазе човек се вероватно једва разликовао од популација осталих омниворних сисара у метаболизму екосистема у којима је живео. Користио је храну биљног и животињског порекла, а и сам је био храна других грабљивица. Укратко, наши су се преци уклапали у своју околину, на начин као и било која друга органска врста.

Потом, вероватно пре око 600.000 година, на вулканском земљишту источноафричких долина човек је почeo да употребљава ватру, намерно и редовно, како као заштиту, тако и као средство за обезбеђивање и термичку обраду хране. Ватра је била коришћена да се дивљач истера из шипражја или да се крупне хербиворне животиње намаме на свеже зељасто растиње, које се јављало на земљишту рапчишћеном уз помоћ ватре. У том периоду такође долази до употребе различитих облика оруђа и оружја.

То је период за који се сматра да наши преци откривају културу. То је тренутак појаве говора, односно могућности усмене комуникације чланова унутар једне популације. Шта та комуникација говором омогућава? Гледано са аспекта нашег интересовања, то је могућност преноса сазнања и информација. А та сазнања, односно искуства, била су везана пре свега за спознају одређених еколошких феномена и односа у природи који су се успостављали између човека и других органских врста. Сигурно је да је таква могућност преноса и „архивирања“ искустава знатно допринела успешности врсте и она бива у јасној корелацији са повећањем њене бројности.

То је био веома значајан помак у односу на дотадашњи период, са знатним еколошким ефектима. Пожари шумских и травнатих предела постали су много чешћи и проузроковали су значајне промене у биљном покривачу одређених области. Људска друштва су почела да користе знатно више енергије него раније, јер је проток „соматске“ метаболичке енергије сада био допуњен „екстрасоматском“ енергијом, односно енергијом добијеном ложењем ватре, која не противче кроз живе системе.

Тако је употреба ватре изазвала прве квалитативне промене у односу између човека и његове животне средине. Ипак, еколошке последице су биле ограничene на разорно дејство саме ватре, а хемијски продукти сагоревања (углавном угљен-диоксид) били су лако апсорбовани у систем као целину, са занемарљивим последицама. Без обзира на то, употребу ватре треба идентификовати као први и јасан пример могућности човека као модifikатора животне средине. Човек је већ тада постао практично нов еколошки фактор, а људске групе се више нису уклапале у своje локалне екосистеме на исти начин као друге животиње.

Рана земљорадничка фаза почиње у неким областима света пре око 12.000 година и одликује се доместификацијом биљака и животиња. Овим човек први пут у историји Земље почиње, сасвим свесно и намерно, да управља другим органским врстама, односно природним биолошким процесима, у своје сопствене сврхе. То је у ствари период када бављење пољопривредом омогућава стварање и магацинирање вишкова хране, али и смањење стопе морталитета, уз истовремено повећавање стопе наталитета.

Како се процес доместификације ширио, а техника пољопривреде напредовала, укупни утицај људског друштва на околну знатно је порастао. Лице Земље је почело да се мења човековом руком до те мере да су на северној хемисфери огромне области шума нестале, да би биле замењене обрадивим земљиштем, односно мање бујном и питомијом вегетацијом. У неким случајевима су човекове пољопривредне активности изазвале велике ерозије.

Међу важним последицама земљорадње налазило се и увођење монокултурних жетви, које су давале већу количину хране по јединици обрадиве површине и од којих је постао скоро потпуно зависан опстанак многих, све бројнијих популација. Овај помак је, очито, имао низ практичних предности, али је укључивао и озбиљан ризик. Наиме, кад би, из било којег разлога, очекивана монокултурна жетва изостала, масовно умирање од глади практично је било неизбежно.

Упркос свим променама које је донела земљорадња, њена рана фаза је са првобитном фазом имала две заједничке карактеристике,

које модерна друштва немају. Прво, ступањ употребе екстрасоматске енергије (углавном ватре) растао је упоредо са повећањем људске популације. Друго, човекове активности нису значајније утицале на природне биогеохемијске циклусе биосфере, какви су циклус угљеника, азота и фосфора.

Рана градска фаза је започела пре око 5.000 година, са оснивањем првих градова у Месопотамији и, не задugo после тога, у Кини и Индији. Најочигледније промене биле су осетно повећан број људи, заједно окупљених на једноме месту, и чињеница да већина њих није непосредно учествовала у делатностима које су неопходне за одржавање живота тих заједница и појединача, а какве су земљорадња, лов и риболов. Градске популације су биле зависне од вишке хране, коју су производили околни земљорадници, живећи и радећи изван градских зидина.

Како су многе градске популације почеле да се ослањају само на једну врсту хране – пиринач, кукуруз, пшеницу или кромпир – специфичне болести, укључујући рапхитис, скорбут, бери-бери и педагру, рашириле су се у различитим деловима света. Општа глад је стално претила и увек се изнова јављала, јер градске популације нису имале широк спектар алтернативних извора хране, којима би прибегле када би једна намирница недостајала.

Повећана густина становништва је имала изразите последице и на узајамне везе између људских популација и потенцијалних паразитских или патогених организама. Помор је постао једна од главних чињеница живота. Тифус, колера, тифусна грозница, куга, козице, маларија, дечја дијареја и многе друге инфективне болести биле су стални узрок страховања и неспокојства, и један од главних узрока смрти.

Као и у претходним фазама, природни биохемијски циклуси су још нетакнути. Биосфера, као целина, и већина екосистема којима су људске популације припадале били су, упркос неким краткотрајним колебањима, и даље суштински у стању динамичке равнотеже.

Модерна индустријска, или технолошко-научна фаза почела је такозваном индустријском револуцијом у Европи и Северној Америци пре неких 150–200 година и још се одвија у многим

деловима света. Иако је почела пре само осам или девет генерација, ова фаза утиче на биосферу у потпуној несразмери са својим трајањем. Њене основне одлике су нагле промене – раст бројности људских популација, изузетно повећана потрошња енергије и значајан утицај на биогеохемијске циклусе.

У модерној индустријској фази интензивна пољопривредна производња са повећаним приносима, нова сазнања у медицини, укључујући фармацеутску револуцију, довели су до значајне промене и готово експоненцијалног раста човекових популација. Као последица тога, укупно становништво се сада удвостручава сваких 35–40 година, насупрот удвостручењу на сваких 1.500 година, у доба ране земљорадничке и ране градске фазе.

Следећа значајна особина модерне индустријске фазе јесте широко увођење машина и технолошки напредних производних процеса, покретаних екстрасоматском енергијом. Главни извори ове енергије јесу фосилна горива, почев од угља, нафте и природног гаса, а затим хидроенергија и нуклеарна енергија.

У многим подручјима природни биогеохемијски циклуси више нису нетакнути, а даље нарушавање циклуса кружења угљеника, азота и фосфора, на пример, лако може довести до веома озбиљних еколошких проблема у будућности.

У чему је тајна успешности, односно могућности органске врсте којој ми припадамо да током своје еволуције три пута значајно повећава своју бројност, односно да смањује отпор средине?

Промена бројности било које органске врсте зависи од четири популационе параметра: стопе наталитета, стопе морталитета, емиграције и имиграције. Наравно, када говоримо о глобалној промени броја људи на Земљи, онда два од ова четири параметра можемо искључити као разлог демографских скокова. То су, наравно, емиграција и имиграција, јер са Земље нисмо одлазили, нити је промена бројности условљена доласком људи са неке друге планете. Значи, на делу остају два параметра – наталитет и морталитет. Доминантну улогу у сваком од демографских скокова имао је пад стопе морталитета.

Зашто и на основу чега? Да бисмо дали одговор на ово питање, прво морамо констатовати да свака органска врста током

свог укупног живота остаје само део природе. Тако су један лав (*Felis leo*), медоносна пчела (*Apis mellifera*) или бели бор (*Pinus silvestris*) увек и стално током своје животне историје на Земљи само натунални/природни чланови екосистема, то јест *Felis naturalis*, *Apis naturalis*, *Pinus naturalis*.

Међутим, човек (*Homo sapiens*) током своје историје на Земљи значајан део свог имена *Homo naturalis*, осим природних екосистема, супституисао је новим садржајима и стратумима у којима се реализује. На тај начин је постао и *Homo faber* (занатлија), *Homo oeconomicus*, *Zoon politicon*, *Anthropos philosophos*. Сви ти атрибути, односно сва та имена, дали су органској врсти којој ми припадамо готово неограничене могућности утицаја у односу на животну средину.

ЕКОЛОШКИ АСПЕКТИ БЕЗБЕДНОСТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Човек и глобални еколошки проблеми данашњице

Нарушавање и губитак биолошке разноврсности. Човек данас на Земљи представља органску врсту која у сваком тренутку може да изазове биолошку катастрофу чије се размере не би могле упоредити ни са чиме што се у еволуцији дододило. У средишту наше пажње у односу на деструктивно деловање човека на животну средину свакако треба да се налази проблем нестанка органских врста. Други облици негативног човековог деловања на неки начин се и могу превазићи, али ишчезла, односно изумрла органска врста одлази заувек неповратно са наше планете. Човек не уништава врсте од јуче. Потребно је истаћи и скренути пажњу онима који још верују да је пре нашег индустријског и технолошког узлета постојало златно доба еколошке хармоније на то како је човек својом активношћу још у праисторији деловао на природу и како је успео да истреби мамуте, мое и многе друге крупне животиње.

Ипак, демографска експлозија човекових популација с краја XX века, праћена енормним повећањем потрошње ресурса (сетимо се

да је количина материје на планети ограничена!!!), дала је човековој деструктивности потпуно нове размере. Човекове потребе и освајање све нових и нових предела довели су до губитка не само појединачних врста већ и до уништавања читавих биоценоза односно екосистема. Сматра се да се оваквим утицајем човека на животну средину број врста које неповратно бивају изгубљене пење на фантастичних 27.000 врста годишње, односно 74 врсте дневно. Са 100 органских врста изумрлих у току једног дана, стопа изумирања постаје 1.000 пута већа од процењене природне еволуционе стопе изумирања. С обзиром на огроман број постојећих врста, чак и уз овакав темпо, потребне су стотине година да би се уништиле све врсте. Ако се изумирање настави по садашњој стопи, током наредних 30 година могло би да нестане 20 одсто данашњих врста. С овим би, по својим размерама, могла да се пореди само катастрофа која се д догодила пре 65 милиона година, када су са лица Земље нестале диносауруси.

Значај биодиверзитета. На првоме месту, биодиверзитет је у жижи интересовања биолога, затим научника из примењених биолошких дисциплина, који на различите начине приступају заштити и уравнотеженом коришћењу биолошких ресурса, али и оних истраживача који се баве културним и духовним вредностима разноврсности локалних и регионалних људских полулација и њиховим односом према природи. За што се биодиверзитет мора посматрати као сложен феномен и у чему је значај даљих истраживања биодиверзитета? Два су основна разлога за то: фундаментални и апликативни.

Фундаментални значај биодиверзитета откривамо у чињеници да је свеукупност свих облика живота на Земљи знатно сложенији феномен од укупног збира појединачних органских врста. Биодиверзитет као феномен укључује разноврсност еколошких интеракција, односно разноврсност еколошких односа који су се у дугогодишњој еволуцији успостављали између различитих врста и који у ствари чине основу постојања, сложености, стабилности и функционисања како сваког појединачног екосистема, биома, односно, биосфере у целини, тако и опстанка, будућности и еволуције сваке органске врсте, па и врсте *Homo sapiens*.

Као што смо већ раније истакли, живот на Земљи зависи од три међусобно повезана фактора: *протока енергије, кружења материје и правилације*. Биодиверзитет нам обезбеђује системе за одржавање живота. Без биодиверзитета нема биогеохемијских циклуса и продукције кисеоника нема функционисања екосистема, нема фотосинтезе нити разградње органске материје. Очувани биодиверзитет доприноси регулацији климе, умањује ефект гасова стаклене баште, одржава квалитет ваздуха и воде, јавља се као контролор суша и поплава...

Апликативни значај треба препознати у чињеници да је целокупна еволуција органске врсте *Homo sapiens*, а самим тим и људске цивилизације у целини, како у прошлости и садашњости, тако и у будућности, везана за коришћење широког спектра биолошких ресурса. Гени, врсте и екосистеми који имају актуелну или потенцијалну вредност за човека представљају, у ствари, физичке манифестације глобалног биодиверзитета. Биолошки ресурси чине основу за живот на нашој планети. Социјална, етичка, културна и економска вредност биолошких ресурса препознавана је кроз религију, уметност, литературу и економију од најранијих до данашњих дана људске цивилизације. Са аспекта политike једне земље, посматрање биолошког диверзитета првенствено се дефинише у економском смислу вредности биолошких ресурса за социјални и економски развој дате заједнице. Биолошки ресурси представљају градивни материјал који улази у сваки основни тип економске делатности, и то на њеним базичним нивоима.

Питања везана за биолошке ресурсе, њихов обим и диверзитет, структуру и географски распоред одувек су била од изузетног економског, али и политичког значаја. Подручја високог биодиверзитета, са свим његовим апликативним потенцијалима, затим њихова географска позиција, налазе своје место у свим озбиљним геостратешким и геополитичким студијама, као и у развојним планским документима, где се као основна питања јављају: „Ко шта поседује од биолошке разноврсности?“ и „Одакле шта долази?“ Скоро да није потребно наглашавати како се питање „Колико се чега може експлоатисати?“ намеће само од себе (Радовић, Јаковљевић, 2007; Радовић и сар., 2008).

Глобални поремећај климе (ефект гасова стаклене баште). Клима наше планете од постанка па до данас често се мењала у знатним размерама. У неким периодима њене историје снижење средње годишње температуре за непуних 5°C доводило је до појаве ледених доба – глацијација. Сматра се да је последња глацијација завршена пре око 20.000 година.

Међутим, ми се данас налазимо у температурним променама које имају супротан смер. Наиме, евидентно је да долази до постепеног загревања атмосфере, које би могло да доведе до опасног пораста нивоа мора, до јаких урагана и циклона, као и до драматичних промена у средњим годишњим температурама, количини и распореду падавина на нивоу копна. Цео овај процес на светском нивоу означен је термином *дејствво стаклене баште*.

Као што видимо, доминантна улога у повећању ефекта гасова стаклене баште припада CO_2 . Пораст концентрације у директној је корелацији са процесом глобалне сече шума и убрзањем индустријске производње, односно порастом потрошње фосилних горива.

Каквог ли апсурда: Без CO_2 нема живота; у процесу фотосинтезе заједно са водом угљен-диоксид ће, захваљујући Сунчевој светlostи, изградити примарну коцку шећера. Са друге стране његова повећана концентрација угрожава функционисање живота на глобалном нивоу. Последице глобалног загревања и климатских промена препознају се, наиме, кроз: пораст температуре, топљење глочерâ, ледених плоча и пораст нивоа мора, повећање падавина, слабљење Голфске струје, нарушување биолошке разноврсности и губитак великог броја органских врста. Осим елементарних непогода, таласа високих температура, катастрофалних поплава, тајфуна, урагана, циклона, преурањених мразева, глобални пораст температуре може утицати и на рас прострањење одређених болести. Сматра се да повећање средње годишње температуре за $3,5^{\circ}\text{C}$ може повећати територију са маларијом, на којој живи чак 60 одсто светског становништва.

Нарушавање озонског омотача. У слоју стратосфере на висини од око 30 км, под утицајем Сунчевог зрачења, молекуларни кисеоник O_2 прелази у своју алоторпску модификацију – озон,

која је грађена од три атома (O_3). Овај слој озона најтањи је изнад екватора, а најдебљи изнад половца. Слој озона има изузетан значај за живот на Земљи, јер као филтер задржава UV зраке. Стратосферски озон омогућава опстанак живота на Земљи, односно на копну. Пре његовог формирања улогу заштите у односу на UV зрачење играла је вода, која има висок капацитет апсорпције електромагнетног зрачења Сунца.

Потребно је истаћи да се озон, осим у стратосфери, среће и у тропосфери, где се такође јавља као резултат фотохемијских реакција у посебним условима загађене атмосфере и у ствари представља фотохемијски смог. Резултат је интеракције електромагнетног зрачења Сунца, високих температура и повећане концентрације азотних оксида. До његове продукције посебно долази у атмосфери великих урбаних средина у току летњег периода, када су саобраћајнице оптерећене великим бројем возила и повећаном емисијом азотних оксида. Веома је штетан за здравље човека и може створити здравствене проблеме због нестабилности самог молекула O_3 , који се брзо разлаже на молекул кисеоника и атомски кисеоник. Здравствени проблеми везани су пре свега за респираторни систем и укључују већи број симптома, при чему је изузетно штетно дејство везано за инхибицију рада цилија жлездано-епителијалних ћелија респираторних путева.

Основни узрочници нарушавања озонског омотача јесу хлорофлуоро-карбонати (ClFC), који су откривени тридесетих година XX века и који су дуг период времена сматрани за корисна, хемијски стабилна, безмирисна, незапаљива, нетоксична и некорозивна једињења. Биле су заправо сан сваког хемичара и, додавши свим овим карактеристикама и њихову јевтину производњу, постали су веома популарна једињења, коришћена као расхлађивачи у климатређајима и фрижидерима (у којима су заменили токсичне сумпордиоксид и амонијак), затим као распршивачи у спрејевима, средства за чишћење компјутерских чипова, стерилизатори за болничке инструменте итд. Међутим, средином седамдесетих година долази се до закључка да се ови молекули, који се не растварају у води и који су хемијски нереактивни, када доспеју у атмосферу, из ње не могу уклонити (Роуланд, Молина, 1974). Имају малу специфичну тежину

и веома су дисперзивни. Сматра се да, углавном као резултат конвекција, струјања и турбуленција ваздуха у тропосфери, 10–20 година након ослобађања стижу у стратосферу.

У стратосфери, под утицајем Сунчевог зрачења, долази до њиховог распада и ослобађа се високо реактиван атом хлора. Овај атом хлора разлаже молекул озона O_3 на O_2 и ClO (хлор-моноксид). Молекул хлор-моноксида је веома нестабилан, наиме, Сунчево зрачење из њега поново избија слободан атом хлора, који ће се поново везати са новим молекулом озона и разбити га. Сматра се да сваки молекул ClFC-а који доспе у стратосферу може трајати 65 – 135 година (у зависности од типа). Током тог времена сваки атом хлора може претворити преко 100.000 молекула озона у молекуларни кисеоник пре него што се елиминише из стратосфере, везујући се за водоник и формирајући HCl , која се спушта до тропосфере и елиминише уз помоћ кишне.

Киселе кише и сушење шума. Термин *кисела киша* први је употребио Смит (Роберт Агнус Смит), фармацеут из Манчестера 1872. године, који је констатовао висок ацидитет киша које су падале по индустрiјским подручјима Енглеске у односу на много нижи ниво киселости падавина у мање загађеним подручјима уз обалу. Но, на његово откриће није се обраћала већа пажња до педесетих година XX века, када су биологи уочили драматично смањивање бројности рибљих популација у језерима јужне Норвешке. До сличних резултата шездесетих долазе и истраживачи у Канади и САД у језерима подручја Adirondacks, Онтарија, Квебека.

Иначе, термин *киселе кише* користи се да опише све форме киселих талога, као што су: киша, снег, град, магле. Два примарна извора за настанак киселих киша јесу сумпор-диоксид (SO_2) и азотни оксиди (NO_x).

Оксиди и сумпора и азота, као примарни полутанти у атмосфери, ступају у хемијске реакције са природним састојцима атмосфере, воденом паром и кисеоником, формирајући секундарне полутанте – сумпорасту, сумпорну, азотасту и азотну киселину – што зависи пре свега од висине релативне влажности ваздуха у који доспевају. Кисели загађивачи из атмосфере могу доспети на површину Земље у влажном или сувом облику.

Када је први пут уочен, феномен киселих падавина је био посматран као једноставан и ограниченог деловања. Међутим, данас се зна да се састојци киселих падавина крећу кроз земљиште, вегетацију, површинске и подземне воде, реметећи нормалне циклусе и изазивајући штетне еколошке ефекте.

Киселе падавине директно мењају pH земљишта, утичући при том на три начина: (1) троше базне катјоне земљишта (K, Ca и Mg); (2) олакшавају мобилизацију тешких метала земљишта (Al, Fe итд.); (3) повећавају акумулацију сумпора и азота у земљишту.

Ефекти на вегетацију – шумске екосистеме: (1) оштећења на листовима/иглицама (жутило, опадање), (2) оштећење пупољака и младих клијанаца, (3) оштећење коре, (4) оштећење дрвета, (4) аномалије у расту, (5) оштећење корена (укључујући утицај на микоритичку компоненту гљива), (6) слабљење отпорности на мраз, инфекције, штеточине, (7) слабљење физиолошког механизма осмотске/водене пумпе, због чега се појединачна стабла суше од вршног дела надоле.

Међутим, неопходно је истаћи да киселе падавине, осим директног утицаја на земљиште и вегетацију у овим екосистемима, значајно смањују и обим минерализације и органске разградње, тиме што директно и индиректно делују на компоненту редуцената – бактерија и гљива.

Киселе кише такође имају негативан утицај на водене екосистеме. Повећана киселост у језерима или рекама делује директно на рибе, јер нагриза органске материје у шкргама и „напада“ скелет од CaCO_3 . У скандинавским језерима је забележена вредност pH воде од свега 3, што води изумирању микроорганизама и биљака, а на крају и читавог екосистема. Први веома препознатљиви ефекти киселих падавина на слатководне водене екосистеме уочени су седамдесетих година. Угинуле рибе су плутале дуж обала и тада је први пут употребљен термин „wet desert“ (влажна пустиња), како би се описало језеро без риба.

Негативан утицај киселих киша примећен је и кроз проблем загађивања вода које се користе за водоснабдевање. Према

истраживањима Светске здравствене организације, доћи ће до повећања броја канцерогених оболења цревног тракта, као последице повећања садржаја нитрата у подземним и површинским водама, које се користе за водоснабдевање.

Киселе падавине не само да нарушавају и уништавају природне екосистеме и људско здравље, већ такође и људске грађевине и материјале, на које често гледамо као на нешто што је неуништиво. Мермер, кречњак, грађевински камен и шљунак сви су лако разградиви помоћу киселих падавина. Метали и боје лако кородирају и пропадају, на киселе падавине осетљиви су и текстилни материјали, кожа (штављена), гума, као и керамика. Рестаурација споменикâ и зграда врло је скупа. Верује се да је Акрополис више оштећен током последњих неколико деценија него за претходних 2.500 година. Клеопатрина игла, камени обелиск који из Египта пренет у Њујорк, претрпео је оштећења свих хијероглифа на западној страни (доминантан правац струјања влажних ваздушних маса). Учињено је више штете обелиску за 90 година његовог боравка у Централ парку него за 3.500 година његовог налажења у долини Нила.

ДРУШТВЕНИ АСПЕКТИ БЕЗБЕДНОСТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Важно је схватити да разматрање еколошких проблема није, и не може бити, изван контекста друштвених односа у којима се они разматрају и теоријског приступа научника који их истражују. Разумевање екологије као науке и њених правила круцијално је у разматрању било којег проблема животне средине, али да бисмо те проблеме могли решити, неопходно је разумети како људи виде своју животну средину, како виде себе у односу на њу, колико и на који начин вреднују одређене елементе своје животне средине.

У том смислу није случајно што се у решавању питања у вези са животном средином као незаобилазна јављају употреба етичких стандарда и развој друштвених покрета (Деспотовић, Ђуретић, 2006; Павловић, 2006).

Друштвени покрећи, партије и организације у еколојији и заштити животне средине

Друштвени покрети

Друштвени покрет је колективна, јавна, добровољна масовна, мање или више спонтана акција људи која израста из незадовољених потреба, изражава одређене сукобе интереса, покреће решавање значајних друштвених питања и стреми мањим или већим друштвеним променама. Наравно, због спонтаности настанка сваког покрета, па и еколошког, не можемо одредити тачан датум настанка еколошког покрета, али можемо да тврдимо како су његовом настанку претходиле еколошке идеје претходних векова.

Тихо пролеће. Рејчел Карсон (Rachel Carson) написала је 1962. године *Тихо пролеће*, књигу која је разоткрила расирену употребу и опасности од пестицида по животну околину. Њеним радом је овај проблем добио пажњу шире јавности, што је довело да забране ДДТ-а у Сједињеним Државама и означило почетак америчког покрета за заштиту животне средине. Ова књига је подстакла и оснивање многобројних организација за заштиту природе, од којих је најзначајнији *Greenpeace*, затим су ту *Friends of the Earth*, *Environmental Defence Fund* и многе друге.

Етика Земље. Алдо Леополд, амерички еколог и шумар, један је од највећих америчких природословаца и творац концепта *Етика Земље* (1949), али и стручњак који је први лансирао синтагму „еколошка савест“. Својим теоријским и практичним радом и остварењима уврстио се у ред оних чија се дела и у велико цитирају, и чији утицај с протоком времена не слаби, него, на против, постаје јачи. Леополд се залаже да се хумана етика прошири и укључи и етику животне средине, која људско деловање процењује према томе колико оно помаже или одмаже одржању природног света и биодиверзитета.

Популациона бомба. У књизи *Популациона бомба* (1968) Пол Ерлих је упозоравао на опасности експоненцијалног раста становништва и тврдио да ће се светско становништво, уколико настави да расте по ондашњој стопи, од тадашње три

милијарде удвостручити до 2000. године, што се и дододило. Ерлихове драстичне тврђење, попут некадашњих тврђи Малтуса, изражавале су уверење да се време удвостручавања становништва скраћује и да би за следећих девет векова, ако овај тренд остане исти, на Земљи живело шездесет хиљада трилиона људи, или 100 људи на метар квадратни површине Земље (копно и море).

Неформални закони екологије. Бери Комонер, амерички биолог, у својим књигама *Затворени круг* (1972) и *Склопити мир са Јланештом* (1975) изнео је став о еколошким кризама, које произлазе из чињенице да људи живе у два различита и супротстављена света. Један свет је *биосфера*, а други свет направио је човек – *техносфера*. Ове две сфере су супротстављене због тога што су вођене различитим законима. По Комонеру, неколико основних (неформалних) закона којима се руководи природна екосфера гласи:

I. *Све је повезано са свим и свачим.*

II. *Све некуда мора да оде.*

III. *Природа зна најбоље.*

IV. *Нема беспилайној ручка.*

Римски клуб је међународна независна организација. Циљ ове организације је „продубљивање свести у вези са специфичностима друштвеног развоја у епохи научно-техничке еволуције“. Римски клуб је основан 1968. године, када се у Америци појавила Ерлихова књига *Популациона бомба*. Иницијатор овог окупљања био је Аурелио Печеи, италијански индустријски менаџер. Римски клуб окупља 100 научника, друштвених радника, директора међународних привредних организација, новинара и уметника из разних земаља света. Број чланова је тачно одређен и непроменљив. Римски клуб се од свог почетка концентрише, на једној страни, на студије и објашњавање граница раста, национализацију глобалних кризних процеса и расколе садашњица који су последица раскола између човека и природе, а, на другој страни, на тражење социјално прихватљивих начина и средстава за њихово решавање. Клуб се бави такозваним глобалним проблемима. Његов циљ је утицај

на јавно мњење и развој дијалога са политичким и друштвеним структурама. Римски клуб се бави и питањима еколођије. Та питања укључују и познати извештај Римског клуба, који се појавио у делу *С оне сиране граница*, са поднасловом „Глобални колапс или одржива будућност“ (1992).

Дубинска еколођија. Арне Нес, норвешки филозоф и еколођ, одржао је 1972. године у Букурешту предавање на којем је први пут изложио свој концепт дубинске еколођије, правећи разлику између *површиних и дубоких еколошких иокреја*. Такозвана *дубинска еколођија* (*deep ecology*) означава биоцентричко усмерење етичког решавања еколошког проблема, које полази од премисе о интимној и нераскидивој повезаности сваког појединца с другим живим бићима и природом у целини. Дубинска еколођија представља једну од најрадикалнијих биоцентричких теорија, јер претпоставља идентификацију природе и човека до границе поширења битне разлике међу њима.

Дан Земље. Можда је једно од највећих достигнућа еколошког покрета у погледу освешћивања људи у вези са еколошком кризом – установљење дана планете Земље, чије је прво масовно обележавање одржано у САД 22. априла 1970. године. Овакво обележавање дана Земље показало је и доказало колико је еколошки покрет, заправо, јак и масован.

Еколошке партије – настанак и идеологија партија „зелених“

Узроци настанка партија „зелених“ леже у друштвеним покретима који су имали политички карактер и, наравно, своју идеологију. Њихова идеологија постматеријалистичких вредности обухватала је питања еколођије и била директно супротстављена нарастајућем економском развоју, а пре свега нуклеарном развоју. Доминантна друштвена питања су била квалитет живота, животна средина, самоопредељење и могућност слободног избора. Носиоци друштвених промена били су интелектуалци и студенти, и управо ти слојеви су били чланови партија „зелених“.

Партије зелених представљају сасвим нов облик политичког организовања, заснован на идеологији која умногоме одступа од „класичних“, традиционалних партија левице и деснице. Међутим, партије „зелених“ нису успеле да одрже ту своју оригиналност током првих година XXI века.

Прве еколошке парзије

Мало ко зна да прве еколошке партије нису формиране на тлу Европе. Прва политичка партија која је на изборе изашла са искључиво еколошким програмом била је Уједињена група Тасманије, која је учествовала на изборима у Аустралији 1972, али није освојила ниједно посланичко место. Месец дана касније формирана је прва национална „зелена“ партија на Новом Зеланду, под називом Вредности.

Прва партија тог типа на тлу Европе формира се у Великој Британији 1973. године, инспирисана искуствима Тасманије и Новог Зеланда. Она се прво зове Народна партија, затим Еколошка партија и, најзад, Зелена партија.

Формирање и успон „зелених“ партија у Европи може се поделити у неколико таласа. Први, иницијални талас траје од 1972. до 1982. године. То је деценија када се у многим земљама западне Европе појављују еколошке партије (Шведска, Белгија, Немачка, Италија итд.).

Друга фаза, настаје након великог и за многе неочекиваног изборног успеха западнонемачких „зелених“, то јест од 1983. и траје све до краја осамдесетих.

Трећи талас настајања „зелених партија“ карактерише њихово формирање у бившим социјалистичким земљама централне и источне Европе, крајем осамдесетих и почетком деведесетих година.

Већина европских „зелених“ партија припада Европским зеленима (*European Greens*), као пуноправни или придржени чланови (посматрачи). Ова заједница је настала 1993. године у Хелсинкију и представља организацију у којој се обавља сарадња између зелених партија.

Свештске организације у областима заштите животне средине

Светски фонд за природу (WWF World Wide Fund for Nature)

Почетком шездесетих Цулијен Хаксли са бизнисменом Виктором Столаном окупљо је разне експерте и основао Светски фонд за дивљину (World wild fund). Седиште организације је смештено у неутралну Швајцарску, а за симбол организације узет је лик симпатичног кинеског медведа панде. Од тада панда постаје симбол читавог конзервативистичког програма.

Најважнији пројекти у којима је ова организација била ангажована јесу: а) Пројект „Тигар“ – помоћ влади Индије да се очува популација тигрова; б) Кампања за тропске прашуме – кампања која је имала за циљ заштиту шума и формирање националних паркова; в) Кампања за заштиту мора, која је за циљ имала заштиту китова, делфина, корњача; г) Акција за заштиту слонова и носорога; д) Подршка светском еколошком самиту у Рију.

Светски фонд за дивљину мења 1986. године назив у Светски фонд за природу, али је задржао скраћеницу WWF и симбол медведа панде. Успостављена је сарадња са Програмом Уједињених нација за заштиту околине и дошло је до израде стратегије за светску конзервацију. Почетком деведесетих година је унапредио своју стратегију стављајући нагласак на: а) заштиту биолошког дивирзитета, б) промоцију концепта одрживог развоја и в) смањивање расипничке потрошње и пустошећег загађења.

Пријатељи Земље (Friends of Earth)

Настала је 1971, делује у више од 45 земаља и једна је од најмоћнијих еколошких организација, са преко 250 милиона чланова, која има одлучујућу улогу у одлучивању везаном за еколошке проблеме. Своју кључну улогу остварује на следећи начин: опире се политици и пракси општевивања околине, указује на примере деструкције природе, лобира међу политичарима у доношењу

одлука, предлаже решења проблемâ, нуди квалификоване информације о еколошким питањима, финансира суштинска истраживања у области заштите околине, мобилише јавно мњење и помаже грађанима да партиципирају у изградњи притиска за промене у области заштите околине.

Најважније принципе деловања FoE представљају:

- једнака расподела и одржива употреба ресурсâ Земље, као и заштита њене природе;
- предострожни приступ – просуђивати у корист Земље и људи;
- превенција, дати предност спречавању оштећења природе;
- принцип да загађивач плаћа;
- слобода информација – право да се зна о ризицима којима смо изложени;
- овластити и оспособити појединце и групе да штите околину.

„Зелени мир“ (Greenpeace)

Настао је 1971. године, када је група активиста отпловила на Аљаску, у зону нуклеарних проба САД, како би протестовала против тестирања нуклеарних бомби. „Гринпис“ добро препрезентује природу савременог еколошког покрета, који је повезан са мировним и антинуклеарним покретом. „Гринпис“ се концепцијски разликује од WWF-а и FoE, а основ његовог деловања чини директан офанзивни приступ ненасилне акције и протеста.

„Гринпис“ је радикалан противник примитивног индустријског развоја, који доводи до енормних загађења природе, као и сваког облика и начина угрожавања мира и живота на Земљи. „Гринпис“ је велики противник владајуће економске идеологије модерних друштава по којој су профити приватни, а ризици и загађења јавни. Такође се доводи у питање мит о непогрешивости науке, поготово онај о избору нових технологија које могу да носе велике ризике за околину.

Карактер и оријентисаност на акцију илуструје и чињеница да „Гринпис“ поседује и своју сопствену флоту, у којој посебно

место заузима брод „Ратник дуге“ (Rainbow warrior), назван по легенди северноамеричких Индијанаца.

Очување природе (The Nature Conservancy)

Очување природе је водећа организација за заштиту која ради на заштити еколошких најважнијих земљишта и вода. Њена мисија је очување биодиверзитета на Земљи. Близко сарађује са партнерима корпорацијама, традиционалним друштвима широм света. Користи неконфронтацијски сараднички приступ.

Очување природе је основана 1951. године. Присутна је у свих 50 држава САД и у још 30 земаља света. До сада су успели да заштите 117 милиона акри земљишта и 5.000 миља река широм света, те да сачине око 100 пројеката на заштити мора.

Једна од њихових публикација јесте часопис *The Nature Conservancy*.

ТЕРОРИЗАМ И БЕЗБЕДНОСТ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

При проучавању односа тероризма и животне средине неопходно је разумети мотивацију, идентификовати рањивост и ризике, као и практична делотворна решења. Живимо у времену када, са једне стране, светска популација експоненцијално расте, док се са друге стране, постојећи ресурси (вода, енергија, земљиште) расподељују да задовоље све већи број људи и потрошњу чија стопа непрекидно расте. Како се вредност и рањивост ових ресурса повећава, тако се повећава и њихова атрактивност као терористичких циљева. Терористи најчешће и бирају циљеве на основу значаја који имају, као, на пример, облакодере или зграде државне управе. Ако међусобно упоређујемо циљеве из животне средине и оне које представљају продукт људских активности, онда је апсолутно јасно да у погледу временског оквира и трајања штетних ефеката иззваних терористичким актом циљеви у животној средини морају бити сматрани циљевима са далеко већим степеном ризика (Бренан, Видкот, 2005).

Тероризам у животној средини може бити дефинисан као незаконито коришћење силе усмерене на ресурсе животне средине, тако

да резултат доводи до лишавања могућности њиховог коришћења од стране становништва или до уништавања неких њихових других својства. Током неколико претходних деценија, забележено је неколико видова тероризма у животној средини, од ратних дејстава до појединачних аката појединаца или малих терористичких група.

Пре свега, неопходно је констатовати да су последице ратних збивања за животну средину готово увек катастрофалне. По самој својој природи рат је деструктиван и рушилачки, док се губици животне средине по правилу појављују као колатерална штета. Док су ефекти раних дејстава на животну средину били нешто уобичајено током протеклих неколико века, дотле је ратни конфликт у Персијском заливу (1990–1991) дао нову улогу животној средини током ратних збивања. Заправо, овде је животна средина употребљена као оружје.

Термин *екотероризам* употребљен је за активности бившег ирачког лидера Садама Хусеина, који је користио нафту као оружје у рату. Процењује се да је током сукоба од стране Ирака у Персијски залив испуштено око 1,1 милијарде литара (290 милиона галона) сирове нафте. Нафтна мрља која је настала том приликом била је 30 пута већа у односу на највећу забележену катастрофу изливања нафте у море (катастрофа танкера *Exxon Valdes* 1989. и изливање нафте уз обале Аљаске у дужини од 2.000 км). Изливање је изазвано са инжењерском наменом блокирања амфибијске инвазије Ирака са мора, али је оно истовремено имало намену и блокаде рада фабрика за прераду морске воде у воду за пиће за потребе источних провинција Саудијске Арабије. Без обзира на то какве је војне или политичке последице ово изливање изазвало, последице на укупну животну средину биле су далеко веће, практично катастрофалне.

Још један тип екотероризма одиграо се током рата у Персијском заливу, а то је било намерно паљење стотина нафтних торњева на простору Куваята. Утицај аерозагађења изазваног са горевањем сирове нафте распростирао се на веома широк простор. Било је потребно чак неколико месеци након ратних збивања да се ови пожари угасе.

Искоришћавање деградације и нарушавања животне средине као ратног средства представља застрашујући концепт. Последице таквих аката на животну средину не могу бити у потпуности препознате и истражене за дуги низ година. На жалост, и на простору Србије 1999. године током бомбардовања од стране НАТО алијансе дошло је до високог негативног утицаја на животну средину, а да и данас, практично десет година касније, праве последице на здравље људи и животну средину још представљају велику непознаницу.

Нису сви акти ектероризма тако драматични као ови изазвани током рата у Персијском заливу. Индивидуални терористички акти који су угрозили ужи регион такође су документовани. Један од таквих је забележен у јулу 2000. године, када су радници хемијске индустрије „Cellatex“ у северној Француској испустили око 3.000 литара сумпорне киселине у реку Меус, када им је ускраћена финансијска надокнада за рад у условима опасним по здравље. На овоме месту нећемо се даље бавити бројним примерима коришћења биолошких и хемијских средстава у ратним дејствима, изузев констатације да она као таква имају веома дугу историју.

ЕКОЛОГИЈА И НАУКА О ЖИВОТНОЈ СРЕДИНИ

У контексту свега онога што је напред речено, јасно је да екологију, сада и у будућности, треба вредновати као есенцијалну науку која може препознати природу свих глобалних промена у животној средини и идентификовати средства и мере које могу довести до неутралисања и ублажавања последица, односно до обнове и опоравка природних екосистема. Исправно идентификовање свих промена и поремећаја у животној средини захтева са своје стране, осим еколошких, и широк интердисциплинарни приступ у сагледању историјских, социјалних, економских, законодавних, политичких и етичких димензија, као контекста у оквиру којег су се дате промене догодиле.

Наравно, овако широка област се може означити као једна нова интердисциплинарна наука, односно интердисциплинарно поље природних, друштвених и техничких наука – *наука о животној*

средини (environmental science) (Риклефт, 2007). Основно поље истраживања науке о животној средини јесте утицај човека на животну средину и она као таква обухвата широк опсег тема интересовања заједничких многим наукама и областима, укључујући социологију, антропологију, историју, етику, законодавство, геологију, хемију, физику, биологију, географију, хидрологију, енергетику, просторно планирање, пољопривреду, шумарство...

Можда би однос екологије и науке о заштити животне средине најлакше могао постати разумљив кроз следећу паралелу: *йоловај и улоју еколођије у оквиру интардисциплинарног йоља наука о животној средини ћреба сајледаши као ђоловај и улоју медицине у оквиру интар и мултидисциплинарне обласији здравствене заштите на локалном, регионалном и глобалном нивоу.*

У најновије време Еколођија ђосћаје глобална наука (Глобална еколођија), глобална филозофија и, можда, нека врста специфичне оишије религије која ђројоведа јединствома свих људи, истичучи да они имају заједничке интересе, а нишија субјектно један другоме.

Она данас ђосћаје за човека необично корисна наука, алтеристичка, хуманистичка, ујединишевска. Многи у њој виде сијасносну науку, која може решити све људске проблеме, као међународну свакој човека и човечанству у целини, односно врхунску ђарадајму у науци и филозофији, у основној ђракси деловања времена средини и основном ђравцу у размишљању свих људи у йојледу оистанка човека на овој нашој, за човека не баш срећној ђланети (М. Јанковић, 1995, Развој еколошке мисли у Србији).

ЛИТЕРАТУРА

- Brennan, S., J. Withgott, „Biodiversity and Conservation Biology“, *Environment: The Science behind the Stories*, Pearson, Benjamin Cummings, San Francisco 2005.
- Деспотовић, А., Ђуретић, Н. (ур.), *Цивилно друштво и еколођија*, Stylos, Нови Сад 2006.
- Јанковић, М. М., *Развој еколошке мисли у Србији*, Екоцентар, Београд 1995.
- Павловић, В., *Друштвени ђокреји и ђромене*, Службени гласник, Београд 2006.

Radović, I., „Environmental education, biological resources and development“, *Biopolitics*, (eds. A. Vlavianos-Arvanitis, Laszlo Kopolyi), The Bio-Environment, Vol. VII, The Budapest Sessions, Biopolitic International Organisation, B.I.O., Athens 1999.

Радовић, И., Развој идеје о значају и потреби заштите биодиверзитета, 17–51, *Биодиверзитет на јоћећику новог миленијума*, (ур. М. Анђелковић), Српска академија наука и уметности, Научни скупови, Књига CXI, Одељење хемијских и биолошких наука, Београд 2005.

Радовић, И., В. Јаковљевић, „Човек и животна средина: глобални еколошки проблеми данашњице“, *Зборник радова: 2006*, Факултет безбедности, Универзитет у Београду, Београд 2007.

Радовић, И., Екологија, биогеографија и заштита животне средине, Симпозијум *Биологија: сиљање и ѡерсекције, шездесет ћодина Српској биолошкој друштвима*, Зборник радова, (ур. Ђурчић, Б.), СБД, Београд 2007.

Радовић, И., В. Јаковљевић, З. Чворовић, „Екологија и еколошки принципи заштите животне средине“, *Зборник радова 2007*, Факултет безбедности, Универзитет у Београду, Београд 2008.

Раичевић, П. (ур.), *Животна средина и развој: Найори Уједињених нација за бољу животну средину*, Савезно министарство за развој, науку и животну средину, Београд 1997.

Ricklefts, R. E., *The Economy of Nature*, W. H. Freeman and Company, New York 2007.

Станковић, С., *Оквир живота – начела еколође*, Глас, Београд 1933, 1953, 1977.

Извори с интернета

<http://www.nature.org>.

<http://www.europeangreens.org>.

<http://www.foe.org>.

<http://www.greenpeace.org>.

<http://www.wikipedia.org>.

<http://www.wwf.org>.

БЕЗБЕДНОСТ И ЖИВОТНА СРЕДИНА: ПРЕТЊЕ БЕЗ НЕПРИЈАТЕЉА

Дејана Димитријевић

УВОД

Потреба за редефинисањем појма безбедности наступила је у време попуштања затегнутости између источних и западних земаља седамдесетих година прошлог века. Почетком осамдесетих Улман (Richard Ullman) био је један од првих научника који је захтевао да еколошки фактори буду интегрисани у концепт безбедности. Бројни научници, креатори политике или активисти предлагали су проширење коришћења концепта безбедности изван пређашњег геополитичког и војног оквира, узимајући у обзир еколошке претње које најозбиљније угрожавају људско благостање. Крај хладног рата није само донео ублажење надметања суперсила него је и међународној заједници, претходно заокупљеној претњом нуклеарним ратом, омогућио да сагледа растућу опасност од глобалних еколошких проблема као што су смањење озонског омотача средином осамдесетих, нуклеарна несрећа у Чернобиљу 1986. године или глобално загревање крајем осамдесетих година прошлог века.

Иако је безбедност животне средине прихваћена као нормативни концепт, њено значење ипак и даље остаје опскурно и веома комплексно. Улман (1983), Метјуз (Mathews, 1989) и Мајерс (Myers, 1989, 1994) стављају еколошку проблематику на агенду „националне безбедности“ САД. Док *национална безбедност* има државу као главног референтног објекта, *људска безбедност* као референтне објекте има људска бића или људску врсту. Траже се одговори на питања о безбедности као што су: коме прети

опасност, од кога, које вредности, које претње, која су средства фундаментално различита када су упитању ова два концепта.

По Броку (Lothar Brock, 1997, 18), са Института за мировна истраживања из Франкфурта, кључна питања су: „Шта је референтни предмет безбедности животне средине – безбедност или животна средина, конфликти који се воде због природних ресурса или еколошки квалитет живота? У последњем случају, да ли су загађеност и деградација проблем као такви, или пре-растaju у еколошку забринутост само када прелазе одређени праг? Како се такав праг може установити? Шта су субјекти безбедности животне средине? Државе? Друштва? Људи? И, на крају, да ли се може говорити о еколошкој безбедности уколико се има на уму да се животна средина мењала током историјских процеса на Земљи?“

Генерални проблем лежи у томе да се дефинише шта тачно чини еколошку безбедност. Широки дијапазони еколошких тема стављени су под окриље еколошке безбедности, чинећи границе у овој области веома нејасним. Научници веома често нападају студије еколошке безбедности, јер сматрају да није у питању легитимна област истраживања, или пак критикују еластичност концепта безбедности, с обзиром на то да прелази оквире традиционалних војних питања у овој области (Дедни, 1990; Леви, 1995). У сваком случају, многе контроверзе у вези са еколошком безбедношћу леже у концептуалној основи, мада нико не може порећи и политичке мотиве оних који желе да уздигну или пак зауставе уздизање еколошких брига на исти статус као што је војна безбедност (Гледич, 2001, 3).

Расправа о животној средини и безбедности повезала је две различите заједнице, академску и заједницу која се бави креирањем политике, које су у прошлости имале мало до-дирних тачака и различито приступале веома значајним циљевима. У оквиру академске заједнице постоји породица која се бави темама безбедности, мира и конфликтата, са једне стране, и креирањем политике развоја и животне средине, са друге. Истраживања на пољу мира и конфликтата усредсређена су примарно на узроке конфликтата и услове под којима долази до решавања тих конфликтата, укључујући еколошку деградацију,

оскудицу ресурсâ и њихову комплексну интеракцију са другим друштвено-економским проблемима. Супротно томе, истраживање политike животне средине полази од еколошких промена и изучава њихове друштвено-економске узроке и последице, те даје препоруке за дејства са овог становишта. Такође, и на нивоу креирања политike уочавамо различите приступе и интересе. Док су учесници који се баве политиком безбедности углавном фокусирани на нове, невојне изазове политike безбедности, учесници креирања политike животне средине употребљавају инострана искуства и аргументе политike безбедности не би ли указали на ургентност решавања проблема животне средине, нарочито оних на глобалном нивоу (Carius & Imbusch, 1998, 8).

Брунтландина комисија, Светска комисија за животну средину и развој (The Brundtland Commission, the World Commission for Environment and Development – WCED) 1987. године била је прва међународна институција која је изричito указала на везу између деградације животне средине и конфликтата, а такође је истакла да концепт мора бити проширен и мора укључивати све већи утицај еколошког стреса: локалног, националног, регионалног и глобалног (WCED, 1987, 291).

Имајући на уму комплексност појма безбедности животне средине, аутор овог рада примарно ће се усредсредити на питања концепта, трендова еколошке безбедности и њеној претњи.

КОНЦЕПТ И ТРЕНДОВИ ЕКОЛОШКЕ БЕЗБЕДНОСТИ

Безбедност животне средине један је од производа концептуалног размишљања значајних научника у овој области (Улман, 1983; Метјуз, 1989; Мајерс, 1993; Вестинг, 1989; Базан/Вивер /Де Вајд, 1998). Еволуција повезивања концепата животне средине и безбедности у истраживањима друштвених наука разликује три фазе истраживања еколошке безбедности (Rønnefeldt, 1997; Brauch, 2003):

- *Фаза I:* Истраживања седамдесетих и осамдесетих година довела су до сарадње прво између UNEP-а (Програм УН за животну средину) и SIPRI-ја (Стокхолмски међународни институт за мировна истраживања), а касније између

UNEP-а и PRIO-а (Међународни институт за мировна истраживања из Осле) на пољу еколошког утицаја на ратове. Током прве фазе јасно је изражена потреба за редефинисањем безбедности да би се укључиле нове претње и прихваћена су схваташа да објект безбедности није само држава, већ шири концепт са бројним димензијама – војним, политичким, економским – и на разним нивоима: систем, држава, појединац.

- *Фаза II:* Током деведесетих година два обимна емпириска научна пројекта на пољу еколошког конфликта радила је група из Торонта (Toronto Group) (Хомер-Диксон, 1991, 1994, 1999; Хомер-Диксон/Блит, 1998) и Бернско-цириш-ка група (Bern-Züricher Gruppe) (Bächler *et al.*, 1996, 1996a, 1996b, 2002). Њихове емпириске студије случаја биле су усмерене на интеракцију између фактора глобалне промене, деградације животне средине, оскудице, стрес и начин на који ови фактори утичу на сукобе настале због животне средине или на кооперацију.
- *Фаза III:* Од средине деведесетих година, делимично као реакција и модификација рада ова два истраживачка тима, друге истраживачке групе покренуле су другачија компартивна проучавања и концептуално продубљивање, делимично се ослањајући на моделовање, напоре у менаџменту и усмеравајући се на потенцијални конфликт коришћених ресурса, неуспех држава и синдроме глобалних промена. Далби (Simon Dalby) сматра да „дискусије о еколошкој безбедности сада могу ући у четврту фазу синтезе и поновног разматрања безбедности“ (2002a, 96).

У току прве три фазе проучавања еколошких и безбедносних тема повезаних са глобалним променама животне средине, еколошком оскудицом, деградацијом и стресом, као и њиховим могућим друштвено-политичким последицама стављена су на дневни ред научних истраживања и у друштвеним и у природним наукама, али и на дневни ред влада и међународних организација.

Од деведесетих година проширивање концепта безбедности је напредовало и коришћени су концепти „еколошка безбедност“

(UNEP, OSCE, OECD, UNU, EU), „безбедност хране“ (FAO), „здравствена безбедност“ (WHO), „енергетска безбедност“ (Светска банка, IEA) и „безбедност приходâ“ (OECD).⁶⁸¹ Миленијумски извештај генералног секретара УН (Annan, 2000) наводи неколико међународних организација које су означиле везе између еколошког стреса и конфликата. Светски самит одрживог развоја (The World Summit on Sustainable Development), одржан у Јоханесбургу 2002. године, у својој политичкој декларацији и плану имплементације упућивао је на „безбедност хране“, али нису укључене „еколошка“ или „људска безбедност“. Кофи Анан (2003) указује на потенцијалне претње изазване еколошким проблемима и предлаже да систем УН „гради додатне капацитете како би се анализирали и обрадили потенцијални конфликти који потичу од међународно неравномерне расподеле природних ресурса“.

Од изузетне је важности да се на нашем језику установи консензус у погледу термина „еколошка безбедност“ и „безбедност животне средине“. „Животна средина“ и „екологија“, као кључни концепти у природним и друштвеним наукама, користили су се у различитим школама и традицијама, у појмовним оквирима и приступима, и то као водећи концепти. *Encyclopaedia Britannica* (ЕВ, 1998, IV, 512) дефинише животну средину као: „скуп физичких, хемијских и биотичких фактора који делују на организам или еколошку заједницу и битно одређују његов облик и опстанак“. Екологија се односи на „проучавање односа између организама и њихове животне средине“ (ЕВ, 1998, IV: 354).

Светска федерација удружења УН (the World Federation of UN Associations, WFUNA) (претходно звани Миленијумски пројекат УН) дефинише *безбедносћ животне средине (environmental security)* као „способност животне средине да обезбеди подршку животу“ и састоји се од три поделемента: а) превенције или опоравка од штете која је причинјена животној средини током војних дејстава; б) превенције или одговора на конфликте

681 UNEP (Програм УН за животну средину); OSCE (Организација за безбедност и сарадњу у Европи); OECD (Организација за економску сарадњу и развој); UNU (Универзитет Уједињених нација); EU (Европска унија); FAO (Организација УН за храну и пољопривреду); WHO (Светска здравствена организација); IEA (Међународна агенција за енергију).

који се воде због животне средине; и в) заштита животне средине због њених нераздвојивих моралних вредности. Пираж и Куцен (Dennis Pirages & Ken Cousins, 2005) дефинишу *еколошку безбедност* као очување четири динамичке равнотеже: а) између људи који живе на високом нивоу потрошње и могућности природе да обезбеди ресурсе и понуду; б) између људске популације и патогених микроорганизама; в) између људи и животињских и биљних врста; и г) између људских популација. Брок (Lothar Brock, 1991) дефинише безбедност животне средине као нормативну везу осмишљену да се носи са негативним повезивањем животне средине и људских активности. То укључује избегавање вођења ратова који су мотивисани животном средином, ратова у вези са ресурсима, као и деградацију животне средине, коју он дефинише као форму рата.

Роџерсова (Katrina S. Rogers, 1997, 503–509) верује да треба разликовати појам безбедности животне средине (*environmental security*) од еколошке безбедности (*ecological security*). По њеном мишљењу, научници и политички учесници често замењују термине *безбедност животне средине* и *еколошка безбедност*. Стога, у смислу даљих истраживања и разјашњавања ова два термина, она предлаже да се безбедност животне средине представља у виду заштите ресурса, а да еколошка безбедност подразумева конзервацију ресурсâ. Безбедност животне средине се користи да опише претњу политичкој стабилности услед еколошких проблема као што су деградација воде, дефорестација, појачање оскудице ресурса који у различитом степену доприносе повећаној нестабилности у одређеним областима. Еколошка безбедност означава стварање услова у којима физичко окружење заједнице омогућава задовољавање потреба становништва без смањења природних резерви. Улога одрживости је важна у разумевању еколошке безбедности, јер одрживи развој представља омогућавање потреба садашње генерације без смањења способности будућих генерација да задовоље своје потребе, што је свакако важна компонента еколошке безбедности.

По Барнету (Barnett, 2001: 129), „безбедност животне средине је процес који своди на најмању меру еколошку несигурност“, постављајући људе као главни референтни објекат безбедности. Овом дефиницијом он „настоји да обради фундаменталне узроке који су

претња безбедности. Њом такође „настоји да обради фундаменталне узроке који доводе до еколошке деградације“. Он дефинише безбедност животне средине такође као прилагодљив процес „који је осетљив на промене и настоји да променама управља на миран начин“. Према њему, безбедност животне средине налаже да државе „делују на унутрашњем нивоу и да обуздавају глобалне, регионалне и локалне процесе који доводе до еколошке деградације и људске несигурности“. Она обраћају утицај еколошке деградације на појединачца и људе од неухранљености, мањка енергије и чисте воде. Његов концепт се ослања на екологију и теорију хазарда, са кључним представама ризика, рањивости и прилагодљивости.

У расправи о животној средини доминирају два супротстављена становишта. Песимистичко, или неомалтузијанско становиште налази се под утицајем Малтусовог *О славнијству* (Thomas Malthus, *Essay on Population*, 1798), у којем се наглашава да постоји ограничен капацитет Земље да прехрани све већу популацију. Томас Малтус је заступао теорију да се раст становништва одвија геометријски, а обезбеђивање хране аритметички. Друго становиште, оптимистичко или корнукопијско, названо је по латинској речи *cornu copiae* (рог изобиља), који магијски обезбеђује бескрајно изобиље хране и пића. Према корнукопијцима повећање знања, људски напредак и сазнања у науци и технологији могу да се носе са изазовима у животној средини. По овом тумачењу на Земљи постоји довољно материје и енергије да се снабде девет милијарди становника до 2050. године.

Безбедност животне средине као објект секуритализације

Копенхагенска школа (the Copenhagen school) проширила је поље безбедности из „конструктивистичке перспективе“. Судећи по групи аутора (Базан, Келstrup, Леметр, Томер, Вивер, 1990): „Еколошка безбедносћ се бави одржавањем локалне и глобалне биосфере као суштинског система подршке од којег зависе све људске активности.“ Касније су Базан, Вивер и Де Вајлд (Buzan, Wæver & de Wilde, 1998: 71–93) увели научни и политички план активности у смислу анализирања и бављења овим проблемима.

Научни план активности је основа безбедносних потеза, док политичка агенда обухвата три поља: (1) државну и јавну свесност о темама везаним за научни приступ...; (2) прихватање политичке одговорности у бављењу овим темама; и (3) питања политичког менаџмента, а то су: проблеми међународне сарадње и институционализације – посебно формирање система, ефективност једнострane националне иницијативе, расподела трошкова и социјалне помоћи, проблеми споровођења и тако даље (Базан /Вивер/ Де Вајлд, 1998: 72).

У научној агенди о животној средини често су укључене следеће теме (Базан/Вивер/Де Вајлд, 1998, 74–75): а) *разарање екосистема* (климатске промене; губитак биодиверзитета, обешумљавање, дезертификација, ерозија земљишта; смањење озонског омотача; загађење); б) *енергетски проблеми* (нуклеарна енергија, транспорт нафте, хемијска индустрија, оскудица, неравномерна расподела); в) *популациони проблеми* (раст становништва, потрошња преко постојећих капацитета, епидемије, лоши здравствени услови, смањење стопа писмености, неконтролисане миграције, неуправљива урбанизација); г) *проблеми у вези са храном* (сиромаштво, глад, прекомерна потрошња, болести повезане са екстремима, губитак плодне земље и водених ресурса, епидемије и лоше здравствено стање, оскудица, неједнака расподела); д) *економски проблеми* (заштита неодрживе производње, друштвена несигурност која води цикличном и хегемонистичком колапсу, структуралним асиметријама и неједнакостима); и ѯ) *фађански немири* (еколошка штета изазвана ратом и насиље повезано са еколошком деградацијом). Напори секуритизације су учињени на свим нивоима, али су најефективнији они на локалном плану.

Концепт безбедности животне средине формулисан је тако да би се еколошка питања подигла на ниво високе политике односно студија безбедности и представља ширу дефиницију безбедности него што је традиционална, национална војна дефиниција у условима територијалног интегритета и одсуства рата (Гледич, 2007). Исто тако, безбедност животне средине представља смањење или превенцију рата или оружаних сукоба који произлазе из еколошких промена, природних несрећа, ерозије одрживог капацитета планете, као и еколошких последица рата.

Вестинг (Arthur Westing, 1989) дефинише безбедност животне средине у контексту шире људске безбедности, која се састоји из две испреплетене компоненте: политичке безбедности и еколошке безбедности. Вестинг сматра је да повезивање животне средине и безбедности, па, сходно томе, и високе политици, створило политичку свест и осећање хитности, које је неопходно како би се решавали еколошки проблеми и повећала наша безбедност. Упркос позитивним политичким ефектима, Базан, Вивер и Де Вајлд упозоравају да овакво повезивање може представљати непожељну секуритизацију животне средине, која ограничава низ расположивих средстава како би се решили еколошки проблеми. Ипак, на дуже стазе уколико је безбедност животне средине део политичке јавне дебате, има више могућности да буде остварена.

ПРЕТЊЕ БЕЗБЕДНОСТИ ЖИВОТНЕ СРЕДИНЕ

Глобална еколошка промена

Глобална еколошка промена бави се променама у природи и друштву које утичу на човечанство као целину и које ће све више утицати на људе, који су уједно и узрок ових промена, а врло често и жртве. Најважније еколошке претње у XXI веку, које се најчешће спомињу у литератури, јесу: глобално загревање, раст становништва и губитак биодиверзитета, индустријска контаминација ваздуха и океана, еколошке избеглице, дефорестација, безбедност хране, оскудица и загађење воде, укључујући контаминацију подземних вода, климатске промене, ерозију земљишта и осиромашење озонског омотача.

Од 1990. године одлука Савета безбедности УН о хуманистарним интервенцијама и расправа о „безбедности животне средине“ и „људској“ безбедности помериле су се изван оквира ових ограничења. Извештај о Панел-дискусији на високом нивоу о претњама, изазовима и променама генералног секретара (2. децембар 2004 – The Report of the Secretary General's High-level Panel on Threats, Challenges and Change) одражавају проширивање концепта безбедности указујући на нове задатке за систем УН у XXI веку. У новом консензусу колективна безбедност почива на три основна стуба (Резиме извештаја):

Претње данашњице не познају националне границе, повезане су и морају бити обрађене на глобалном и регионалном, као и на националном нивоу. Нема државе, без обзира на то колико била моћна, која себе може сопственим напорима учинити нерањивом према претњама данашњице. И не може се претпостављати да би свака држава увек била способна или спремна да испуни своју одговорност како би заштитила сопствени народ, а не и нашкодила својим суседима. ...Разлике у моћи, богатству и географији одређују шта доживљавамо као најтежу претњу нашем опстанку и благостању. ...Без узајамног препознавања претњи нема колективне безбедности. ...Потребно је ништа мање него нови консензус. ...Основа тог консензуса је једноставана: сви ми делимо одговорност за узајамну безбедност.

Глобална промена дотиче и комбинује екосферу и антропосферу. *Екосфера* обухвата *атмосферу* (климатски систем), *хидросферу* (воду), *лијкосферу* (тло) и *биосферу* (живот), док се *антропосфера* бави популацијама, друштвеним организацијама, знањем, културом, економијом и транспортом, као и другим системима повезаним са човеком (WBGU, 1993).

Људске активности су сада толико продорне и дубоке по својим последицама да утичу на Земљу у глобалним размерама на сложен, интерактиван и убрзан начин. Људи сада имају могућност да мењају Систем Земље на начин који угрожава саме процесе и компоненте, биотичке и абиотичке, од којих зависи људска врста.

У наставку текста биће више речи о климатским променама узрокованим глобалним загревањем, укључујући три потенцијалне последице климатских промена које могу имати значајне безбедносне импликације: повећање оскудице и променљивост обновљивих ресурса, повишење нивоа мора и интензивирање природних несрећа. У даљем делу текста биће такође дискутовано о утицају климатских промена на конфликт.

Последице климатских промена услед глобалног загревања

Термин „климатске промене“ врло често се замењује са појмом „глобално загревање“. Америчка агенција за заштиту животне средине (Environmental Protection Agency – EPA) наводи да

климатске промене представљају значајне промене климатских услова, као што су температура, падавине или ветрови који трају деценију или дуже и могу настати као резултат: природних процеса у оквиру климатског система (промена у циркулацији океана), променама у интензитету Сунчевог зрачења или пак људских активности које утичу на састав атмосфере (кроз сагоревање фосилних горива) и површину Земље (обешумљавање, урбанизација, дезертификација). „Глобално загревање“ често означава повећање температуре тропосфере и самим тим доприноси променама у глобалним климатским обрасцима, а настаје услед повећање емисије такозваних гасова стаклене баште угљен-диоксида и метана.

Климатске промене имаје дубоке импликације на квалитет живота милионâ људи широм планете. Климатске промене показују да први пут у историји људска врста има значајан утицај на глобалну животну средину и представља сведочанство нашег иновационог капацитета, али и могућих последица наше генијалности. Трећим извештајем о проценама (the Third Assessment Report – TAR) Међувладиног панела о промени климе (the UN Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC, 2001) чврсто су установљене климатске промене као политичко питање на глобалном нивоу. У четвртом извештају о проценама (the Fourth Assessment Report – AR4) (IPCC, 2007: 3) процењено је како је „веома вероватно“ да људске активности значајно доприносе порасту температуре у претходних пола века и процењују ту могућност у интервалу од 90 до 99 одсто.

Утицај климатских промена на мир и конфликте први пут је разматран у Савету безбедности 14. априла 2007. године са представницима 55 земаља света, иако је вредно спомена да је одређени број влада, укључујући владе Кине и Русије, изразило сумњу да ли је Савет безбедности прави форум у којем ће се разматрати ова тема. Дан пре него што је заседао Савет безбедности изашао је извештај Центра за војно-поморску анализу (CNA) из САД. Једанаест пензионисаних америчких генерала и адмирала изнело је став да климатске промене представљају мултипликатор претњи у неким нестабилним регионима света – на пример, смањујући производњу хране и ометајући приступ

свежој води, и да такође представљају значајни изазов националној безбедности САД (CNA, 2007, 1).

Често се тврди да је еколошка деградација један од разлога који може водити оружаним сукобима, премда у круговима научника који се баве овом проблематиком постоји озбиљна замерка да се у својим коментарима о импликацијама климатских промена на конфликт IPCC ослања на информације са мало емпиријске позадине (Nordås & Gleditsch, 2007, 2). AR4 је идентификовао и разматрао питање три потенцијалне последице климатских промена које могу имати значајну безбедносну импликацију: повећање оскудице и променљивост обновљивих ресурса, повишење нивоа мора и интензивирање природних несрећа.

Оскудица ресурсâ

Климатске промене могу имати непожељне импликације за безбедност кроз ефект расположивости ресурса неопходних за одрживо стање живота. Оскудица се дефинише као низак, *per capita*, приступ ресурсима. Када говоримо о оскудици ресурсâ, то се односи на слаб приступ обновљивим изворима по глави становника, као што је, на пример, свежа вода.

Хомер-Диксон (Thomas Homer-Dixon), један од највише цитираних научника у овој области, сматра да постоји оскудица ресурсâ када је: а) изазвана снабдевањем (услед деградације животне средине, ерозије земљишта, на пример), б) индукована потребама (услед пораста броја становништва) и в) структурална (услед неједнаке расподеле ресурсâ).

Судећи по AR4 и сличним студијама, еколошки утицај климатских промена веома ће варирати у различитим регионима света. Северна Европа ће, на пример, вероватно имати користи од повећања температуре, што би довело до повећања приноса усевâ, повећања површине под шумама, смањења употребе енергије за грејање, као и смањења броја смртних случајева услед сmrзавања. Већи део света, укључујући најгушће насељене регионе, суочавају се са будућношћу која није нимало ружичаста. Повећање температуре, промене у обрасцу падавина и свеобухватно смањење годишњих

падавина довели би до оскудице неких од најважнијих ресурса. У AR4 може се наћи податак да ће доћи до 10–30 одсто осујећења приступа водним ресурсима у сувим регионима средње географске ширине и сувом тропском појасу до 2050. године, што би за последицу имало прекомерно коришћење подземних вода у многим областима, а и могућим последицама контаминације или пак исхране извора пијаће воде. Топлија клима такође може довести до топљења глечера на Хималајима и Андима, али и променâ у другим изворима воде у сувој сезони у већем делу земља у развоју. Екстремније падавине могу довести и до повећања ерозије земљишта, чинећи га мање плодним.

Даља предвиђања AR4 односе се на чињеницу да би повећање температуре на нижим географским ширинама износило 1–2°C, што би за последицу имало смањење пољопривредне производње и повећање ризика од глади. До 2020. године приступ храни у многим афричким земљама био би озбиљно угрожен.

Важно је споменути да постоји висок степен неизвесности у вези с тиме како глобално загревање може утицати на глобалну пољопривредну производњу, с обзиром на то да би неки региони постали подеснији за обрађивање земље.

Повишење нивоа мора

Друга последица глобалног загревања за мир и безбедност јесте негативна импликација повишења нивоа мора, примарно услед потенцијалне масовне миграције (назване и еколошком миграцијом) становништва које живи у приобалним подручјима. Предвиђања AR4 (Радна група II) претпостављају да би у току овог века могло доћи до повећања нивоа мора између 0,28 и 0,43 м. До 2080. године број становника који живе у приобалним подручјима на мање од 100 км од обале и испод 100 м надморске висине може се увећати са 1,2 милијарде до 1,8 и 5,2 милијарде.

Глобално повећавање нивоа мора углавном је резултат отопљавања океанâ (вода се шири током загревања), а не топљења поларног леда. Гренланд има потенцијал да повећа глобални ниво мора на око седам метара ако би дошло до скоро тоталног

отапања, мада би овакав процес захтевао повећање средње годишње температуре од $3,2\text{--}6,2^{\circ}\text{C}$, који би требало да траје вековима (NSIDC, 2007).

Повишење нивоа мора највише би угрозило становништво малих острвских земаља у Индијском океану, Карибима и Пацифику. Највероватнија импликација „претњи, изазова, рањивости и ризика“ који су изазвани климатским променама за мале острвске државе може бити „дилема преживљавања“, суочавајући сиромашно становништво са непривлачним алтернативама: да остане код куће и да буде изложен све већем броју и интензивнијим ураганима и циклонима, или да буде принуђено да миграира, на пример, са Кариба у Северну Америку и са малих острва у Индијском и Тихом океану у земље које њиховим породицама нуде боље изгледе за преживљавање и економско благостање.

Природне несреће

Многе научне студије указују на чињеницу да би климатске промене могле угрозити људску безбедност, утичући на фреквенцију и интензитет тропских олуја, поплава, одроњавања земљишта и пожарâ, мењајући образац падавина у многим деловима света.

Претходни, XX век указао је на драматичан пораст броја несрећа. Природне несреће се категоришу као геолошке и хидро-метеоролошке. Скоро све несреће природног карактера потпадају под хидро-метеоролошку (климатску) категорију. Поплаве чине преовладавајући тип несрећа. У 2006. години поплаве су чиниле 55 одсто свих регистрованих несрећа. Око 82 одсто светске популације живи у областима које су подложне поплавама (World Bank, 2005). Суше чине други по учестаности тип несрећа који угрожава око 70 одсто становништва. Промене у обрасцу падавина и екстремнији временски услови могли би да доведу до чешћих хидро-метеоролошких несрећа у будућности.

Сараднички центар Светске здравствене организације за истраживање епидемиологије несрећа (CRED) дефинише природну несрећу као ситуацију или догађај који превазилази локални

капацитет и који захтева националну или међународну помоћ; непредвиђен и често изненадан догађај који доводи до велике штете, деструкције и људске патње (CRED, 2006, 15). Да би се нека несрећа унела у базу података, мора задовољавати бар један од следећих критеријума: а) ако је бар 10 људи настрадало, б) ако је 100 или више људи угрожено и којима треба пружити основну помоћ за преживљавање, в) проглашење ванредне ситуације и г) покретање механизама за тражење међународне помоћи. У периоду од 1987. до 1998. просечан број хидро-метеоролошких несрећа био је 195, а у периоду 2000–2006. тај број се увећао за 187 одсто, до просечних 365 (CRED, 2006, 21). За 2006. годину постоји подatak да се десило 427 хидро-метеоролошких несрећа. Што се тиче геолошких несрећа у периоду од 1987. до 1998. године, просечан број је био 28, док се у раздобљу 2000–2006. тај број попео на 38, што износи повећање од 136 одсто.

Умножавање екстремних временских догађаја није неопходно везано за тренд броја повређених или погинулих особа ако се друштва боље припремају и ако су у могућности да одговоре оваквим трендовима. Јужна Европа је спремнија да се суочава са топлотним таласима и продуженим периодима суша него, на пример, друштва подсахарског подручја. иако оно спада у један од региона код којих се очекује погоршање климатских услова.

Климатске промене и конфликт

Ризик климатских промена за социјални систем повезан је колико са карактеристикама социјалног система толико и са променама система у самој животној средини (Барнет и Адгер, 2007, 641). Хомер-Диксон (Homer-Dixon, 1999, 16) држи да еколошка оскудица *никада* није једини и довољан узрок великих миграција, сиромаштва или насиља; увек је неопходно да буде повезана са другим факторима, били они економски, политички или социјални, како би се показао њен ефект.

Када је реч о индивидуалном нивоу, незадовољни и агресивни млади људи много лакше су врбовани за нелегалне активности и због оскудице ресурсâ, поготово у земљама у којима је основни извор прихода везан за есенцијалне ресурсе,

па се самим тим може повећати инклинација појединаца да се придрже сукобима (Охлсон, 2003).

Веома често се Блиски исток и северна Африка спомињу у литератури о ратовима због воде (Gleick, 1994). Међународне размирице у вези са водом нису до сада ескалирале на ниво ратних сукоба. Статистичке студије земаља које се граниче и које деле реку много чешће показују низак ниво међудржавног конфликта (Гледич, Ферлонг, Хенгр, Ласина и Овен, 2006), али такође упућују на чињеницу да оне више сарађују (Брокман и Гледич, 2006). Ако би дошло до конфликта услед повећане оскудице неког значајног ресурса, ти конфликти би вероватно били локалног или унутрашњег карактера, а не на међудржавном нивоу (Buhaug, Gleditsch и Theisen, 2008, 19).

Сумирајући горе наведено, климатске промене могу повећати ризик од оружаних сукоба само под одређеним условима и кроз интеракцију неколико социолошко-политичких фактора (Слика 1). Бар пет социјалних ефеката климатских промена – било да је реч о умножавању природних несрећа, повећању оскудице ресурса, повишењу нивоа мора или пак свему троме – предложени су као важни катализатори организованог насиља и у њих спадају економска нестабилност, политичка нестабилност, социјална фрагментација, миграција и нездовољавајући одговор (Buhaug, Gleditsch & Theisen, 2008: 2).

Прво, потенцијални климатски индукован катализатор социјалне нестабилности и оружаних конфликтата јесте економска нестабилност и стагнација. Прехрамбена криза, губитак условâ за живот и незапосленост могуће су последице негативних ефеката климатских промена у многим деловима света, условљавајући сиромаштво како на националном тако и на индивидуалном нивоу (Охлсон, 2003).

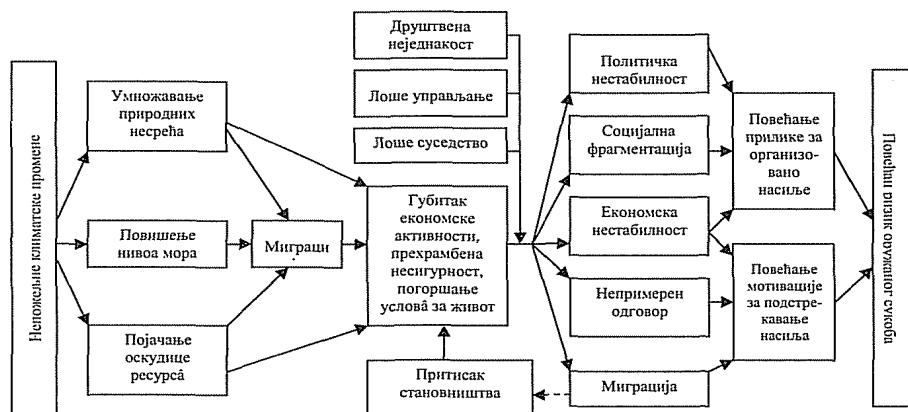
Друго, смањење државног прихода услед неповољних климатских промена може да одложи снабдевање јавним доброма, редукује политичку законитост и доведе до политичких изазова (Хомер-Диксон, 1999).

Треће, повећање конкурентности ресурсâ може привући опортунистичку елиту и интензивирање друштвеног расцела,

нарочито етничких група, чинећи, сходно томе, становништво рањивијим и угроженијим због потенцијалне радикализације друштва (Кал, 2006).

Погоршање еколошких прилика може утицати на масовну миграцију људи и услед тога изазвати еколошки стрес у земљама које им пружају уточиште, а самим тим и појачање радикализације и етничке мржње (Gleditsch, Nordås и Salehyan, 2007; Reuveny, 2007).

И на крају, пети фактор, о којем се говори релативно мало, односи се на ефекте прилагођавања или ублажавања климатских промена који могу довести до пораста тензија и конфликата. Опседнутост светских политичара дебатом о глобалном загревању и увођењем драконских мера у циљу смањења емисије CO_2 могу, сходно томе, имати непланиране, знатне последице и ефекте на глобални и регионални економски систем. У земљама као што су Кина и Индија, две најбрже растуће економије у свету, овакве мере могу да проузрокују стагнацију или преокрет њиховог економског раста, који може водити политичкој нестабилности и социјалним немирима.

Слика 1 – *Моћићи јућеви до конфликта*
(Buhaug, Gleditsch и Theisen, 2008, 21).

Дијаграм представља предложене узрочне везе између климатских промена и оружаног конфликта, а, ради јасноће, контекстуалне детерминанте сведене су на минимум.

МОГУЋЕ СТРАТЕГИЈЕ НОШЕЊА СА КЛИМАТСКИМ ПРОМЕНАМА

Да ли ће негативни ефекти климатских промена довести до било којих од пет социјалних ефеката, као што су економска или политичка нестабилност, социјална фрагментација, миграција и нездовољавајући одговор државе, највише зависи од карактеристика земље која је угрожена. Економски и политички стабилна друштва у могућности су да се успешно носе и адаптирају на разне еколошке претње, па не треба очекивати како би прилив еколошких избеглица, повећање климатских промена или пораст нивоа мора могли представљати значајну претњу безбедности тих земаља. Супротно томе, земље које карактеришу уочљиво лоше државно управљање, хетерогена и велика популација, друштвена неједнакост, историја насиља и конфликата, или лоше суседство чине веродостојне чиниоце који доприносе да се конфликти узроковани климатским променама стварно могу десити.

Претња људској безбедности од глобалног загревања детерминисана је на нивоу рањивости угроженог друштва. Нејтан (Fabien Nathan, 2007) указује на двојну рањивост: „С једне стране, ...тенденција је да се претрпи штета, тј. стање крхкости, или скуп услова који повећавају осетљивост заједнице према утицају штетних феномена. С друге стране, рањивост је неспособност предвиђања, издржљивости, отпорности, прилагођавања и опоравка од хазарда. Рањиве јединице или немају отпорност, тј. нису способне да издрже шок (без адаптирања); и/или нису прилагодљиве, тј. нису способне да апсорбују шок и да се прилагоде на повратак у прихватљиво стање.“ Извештај IPCC-а (2007a, 6) дефинише рањивост као степен осетљивости, немогућности савладавања непожељних ефеката климатских промена, укључујући климатску променљивост и екстреме. Концепт рањивости обухвата ризик и степен изложености, као и способност супротстављања наметнутим еколошким изазовима.

Групе или друштва који се суочавају са смањењем квалитета живота услед климатских промена имају на располагању неколико стратегија ношења са овим проблемом. Прво се морају адаптирати на нове изазове. Адаптација представља прилагођавање

природних и хуманих система на актуелне и очекивање климатске подстицаје, који могу да смање штету и експлоатишу делотворне могућности (IPCC, 2007a, 6). Такозвана „дилема опстанка“ импликација је друштва које није у могућности да се бори са новим изазовима и претњама, и представљаје безбедносне претње за сиромашне са малом флексибилношћу и адаптивним капацитетом. Екстремни догађаји често представљају две алтернативе за најугроженије: преселити се или се борити за опстанак. Најекстремнији начин прилагођавања је тражење нових начина обезбеђивања условâ за живот. Мање екстреман начин адаптације укључује конзервацијске програме, редукцију потрошње, инвестирање у технологију да би се повећавала ефикасност производње/потребе.

На који ће се начин друштва носити са проблемима усвајајући адаптивне мере или стратегију излаза, зависи од природе животне средине која се мења и рањивости популације. Постепене промене, као што су дезертификација и повишење нивоа мора, захтевају постепен одговор (пример Малдива и свеобухватних програма адаптације у смислу заштите приобалног дела, сакупљања кишница, менаџмента отпада). Екстремнији климатски услови, као што су одроњавање земљишта (минути) или суше (месеци), захтевају тренутну акцију. Ако је становништво неприпремљено или нема способности да се успешно прилагоди, онда долази до убрзане миграције и спора у вези са ресурсима, па тренутна акција представља једину стратегију за отклањање тих проблема.

Немогућност адаптације игра значајну улогу у литератури која се бави темама из безбедности. Хомер-Диксон (1999) сматра да низак ниво развоја значи и мања средства која се троше на истраживања, конзервацију ресурсâ и развој флексибилних система који могу да се носе са неочекиваним догађајима. Немогућност да се кроз иновације и технолошки напредак превазиђе оскудица ресурсâ евентуално чини да земље у развоју буду подложније нестабилностима и конфликтима.

Корнукопијски, неолиберални оптимисти можда са правом постављају питање о исправности апокалиптичких визија глобалног колапса изазваног људским активностима. Са друге стране, неомалтузијански пессимисти са правом указују на локалне конфликте због оскудице ресурсâ као што су земљиште или свежа вода.

Један од најпознатијих еколошких скептика и један од најоспораванијих научника нарочито врха међународне елите, дански професор Ломборг (Bjørn Lomborg) сматра да је дискусија о еколошком стресу и конфликтима веома важно поље истраживања, али исто тако указује да је важно схватити како ресурси не постају све оскуднији, него, напротив, све обилнији (Ломборг, 2001). Он у својим студијама указује како је, када су у питању ресурси хране, очигледно да се више људи храни боље него икада пре и како постоје показатељи да ће се тај тренд наставити у будућности, чинећи храну све доступнијом. Такође сматра да је дебата о ерозији земљишта заснована на анегдотским доказима и да ће у току овог века та претња бити незнатна, као и да пораст нивоа мора не представља катастрофу. Мишљења је да треба реаговати у погледу климатских промена, али да треба бити реалистичан и да је чинити премало или премного – засигурно погрешно. Ломборг наводи да је емисија угљен-диоксида у Уједињеном Краљевству или Сједињеним Америчким Државама од 1997. године порасла и да једини одговор лежи у драстичном смањењу емисије гасова стаклене баште, односно у алтернативним енергетским технологијама које би биле доступне по разумној цени. Он предлаже решење у виду одвајања 0,05 одсто бруто националног дохотка свих нација за истраживање и развој нових енергетских технологија, које би годишње коштале 7 пута мање него мере Протокола из Кјота (Ломборг, 2007, 152).

У многим људским размишљањима постоји уврежено мишљење да ствари постају лошије. Да ли је баш тако? Хјум (David Hume) још 1754. године је написао да је „духовитост која окривљује садашњост и велича прошлост веома укорењена у људској природи“ (Хјум, 1754, 464).

Врло често се у литератури о безбедности животне средине поjavљују генерализоване опсервације, нагађања, много реторике или, што је најгоре, уплетених емоција када је у питању дебата о будућности планете Земље. Студије безбедности животне средине изискују знатно више компаративних анализа које чине механизам студија безбедности животне средине квантитативнијим и систематичнијим.

ЛИТЕРАТУРА

- Bächler, Günther; Spillmann, Kurt R. (eds.), *Environmental Degradation as a Cause of War: Regional and Country Studies of Research Fellows*, Rüegger, Chur–Zürich, 1996a.
- Bächler, Günther; Spillmann, Kurt R. (eds.), *Environmental Degradation as a Cause of War: Country Studies of External Experts*, Rüegger, Chur–Zürich, 1996b.
- Bächler, Günther; Spillmann, Kurt R.; Suliman, Mohamed (eds.), *Transformation of Resource Conflicts: Approach and Instruments*, Peter Lang, Bern–Berlin 2002.
- Barnett, Jon, *The Meaning of Environmental Security: Ecological Politics and Policy in the New Security Era*, Zed, London – New York 2001.
- Barnett, Jon; Neil, Adger, „Climate Change, Human Security and Violent Conflict“, *Political Geography*, 26; 6, 2007.
- Brauch, Hans Günter, „Security and Environment Linkages in the Mediterranean: Three Phases of Research on Human and Environmental Security and Peace“, *Security and Environment in the Mediterranean: Conceptualising Security and Environmental Conflicts*, (eds. Brauch, Hans Günter; Liotta, P. H.; Marquina, Antonio; Rogers, Paul; Selim, Mohammed El-Sayed), Berlin–Heidelberg, Springer 2003.
- Brochmann, M; Gleditsch, Nils Petter, „Shared Rivers and International Cooperation“, Workshop on Polarization and Conflict, Nicosia, 26–29 April, 2006.
- Brock, Lothar, „Peace Through Parks. The Environment on the Peace Research Agenda“, *Journal of Peace Research*, 28; 4, 1991.
- Brock, Lothar, 1997: „The Environment and Security: Conceptual and Theoretical Issues“, *Conflict and the Environment*, (ed. Gleditsh, Nils-Petter), Dordrecht–Boston–London 1997.
- Buhaug, Halvard; Gleditsch, Nils Petter & Theisen, Ole Magnus, Implications of Climate Change for Armed Conflict, World Bank Workshop on Social Dimensions of Climate Change, 5–6 March, 2008.
- Buzan, Barry; Kelstrup, Morten; Lemaitre, Pierre; Tomer, Elzbieta; Wæver, Ole, *The European Security Order Recast – Scenarios for the Post-Cold War Era*, Pinter, London 1990.
- Buzan, Barry; Wæver, Ole; Wilde, Jaap de, *Security. A Framework for Analysis*, Lynne Rienner, Boulder–London 1998.

- Carius, Alexander; Imbusch, Kerstin, „Environment and Security in International Politics – An Introduction“, *Environmental Change and Security – A European Perspective*, (eds. Carius, Alexander; Lietzman, Kurt M.), Springer-Verlag, Berlin 1998.
- CNA, *National Security and the Threat of Climate Change*. Report from a panel of retired senior US military officers. Alexandria, VA: CNA Corporation; 2007; <http://www.securityandclimate.cna.org>.
- CRED, *Annual Disaster Statistical Review: Numbers and Trends 2006*. Centre for Research on the Epidemiology of Disasters; 2007; <http://www.emdat.net/Documents/Annual%20Disaster%20%Statistical%20Review%202006.pdf>.
- Dalby, Simon, „Security and Ecology in the Age of Globalization“, *Environmental Change and Security Project Report*, (ed. Woodrow Wilson International Center for Scholars), 8 (Summer), 2002.
- Deudney, Daniel H., „The Case Against Linking Environmental Degradation and National Security“, *Millenium*, 19; 3, 1990.
- Diehl, Paul F.; Gleditsch, Nils Petter, „Controversies and Questions“, *Environmental Conflict*, (eds. Diehl, Paul F.; Gleditsch, Nils Petter), Westview Press, USA, 2001.
- Gleditsch, Nils Petter; Kathryn, Furlong; Håvard, Hengre; Bethany, Lacina; & Taylor Owen, „Conflicts over Shared Rivers: Resource Scarcity or Fuzzy Boundaries?“, *Political Geography*, 25; 4, 2006.
- Gleditsch, Nils Petter, „Environmental Change, Security, and Conflict“, *Leashing the Dogs of War: Conflict Management in a Divided World*, (eds. Chester Crocker, Fen Osler Hampson & Pamella Aall), United States Institute of Peace Press, Washington D.C., 2007.
- Gleditsch, Nils Petter; Ragnhild, Nordås; Idean Salehyan, „Climate Change and Conflict: The Migration Link“, *Coping with Crisis Series*, International Peace Academy, New York 2007, <http://www.ipacademy.org>.
- Gleick, Peter H., „Water, War, and Peace in the Middle East“, *Environment*, 36; 3, 1994.
- Homer-Dixon, Thomas F., „On the Threshold: Environmental Changes As Causes of Acute Conflict“, *International Security*, 16, 2 (Fall), 1991.
- Homer-Dixon, Thomas F., „Environmental Scarcities and Violent Conflict: Evidence From Cases“, *International Security*, 19, 1 (Summer), 1994.
- Homer-Dixon, Thomas F., *Environment, Scarcity and Violence*, New York, Princeton University Press, Princeton 1999.

- Homer-Dixon, Thomas F., *Ingenuity Gap*, Alfred A. Knopf, New York –Toronto 2001.
- Homer-Dixon, Thomas F., „Terror in the weather forecast“, *New York Times*, 24 April 2007, <http://www.nytimes.com>.
- Homer-Dixon, Thomas F.; Blitt, Jessica (eds.), *Ecoviolence: Links Among Environment, Population, and Security*, Rowman & Littlefield Publishers, Oxford 1998.
- Hume, David, „Of the Populousness of Ancient Nations“, 1754; reprinted in: David Hume, *Essays: Moral, Political and Literary*, Ind.: Liberty Classics, Indianapolis 1985.
- IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change), in five volumes: *Synthesis report*. Working group I: The Scientific Basis. Working group II: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Working group III: Mitigation. Geneva: Intergovernmental Panel on Climate Change, Cambridge University Press, Cambridge 2001, <http://www.ipcc.ch>.
- IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change), summary for policymakers, *Climate Change 2007: The physical science basis. Contribution of Working Group I to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2007, http://www.ipcc-wg1.ucar.edu/wg1/Report/AR4WG1_Pub_SPM-v2.pdf.
- IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change), (2007a), *Climate Change 2007: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Fourth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Kahl, Colin, *States, Scarcity, and Civil Strife in the Developing World*, New York, Princeton University Press, Princeton 2006.
- Levy, Marc A., „Is the Environment a National Security Issue?“, *International Security*, 20; 2, 1995.
- Lomborg, Bjørn, „Resource Constraints or Abundance?“, *Environmental Conflict*, (eds. Diehl, Paul F.; Gleditsch, Nils Petter), Westview Press, USA, 2001.
- Lomborg, Bjørn, (ed.), *Global Crisis, Global Solutions: Copenhagen Consensus 2004*, Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- Lomborg, Bjørn, *Cool it. The Skeptical Environmentalist's Guide to the Global Warming*, Cyan & Marshall Cavendish, London 2007.

- Mathews, Jessica Tuchman, „Redefining Security“, *Foreign Affairs*, 68; 2 (Spring), 1989.
- Myers, Norman, „Environment and Security“, *Foreign Policy*, 74 (Spring), 1989.
- Myers, Norman, *Ultimate Security: The Environmental Basis of Political Stability*, Norton, New York 1993.
- Nathan, Fabien, „Natural Disasters, Vulnerability and Human Security“, *Facing Global environmental Change: Environmental, Human, Energy, Food, Health and Water Security Concepts*, (eds. Brauch, Hans Günter; Grin, John; Mesjasz, Czeslaw; Behera, Navnita; Chourou, Béchir; Oswald Spring, Ursula; Liotta, P.H.; Kameri-Mbote, Patricia), Springer-Verlag, Berlin–Heidelberg – New York – Hong Kong – London–Milan–Paris–Tokyo 2007.
- Nordås; Ragnhild; Nils Petter Gleditsch, „Climate change and conflict“, *Political Geography*, 26; 6, 2007.
- NSIDC, National snow and Ice Data Center press release, 2007, http://www.nsidc.org/news/press/2007_seaiceminimum/20071001_pressrelease.pdf.
- Ohlsson, Leif, „The Risk of Livelihood Conflicts and the Nature of Policy Measures Required“, *Seeds of True Peace: Responding to the Discontents of Global Community*, (eds. Nicholas N. Kittrie et al.), Carolina Academic Press, Washington D.C., 2003.
- Pirages, Dennis; Cousins, Ken, *From resource scarcity to ecological security*, MA: MIT Press, Cambridge 2005.
- Reuveny, Rafael, „Climate Change-Induced Migration and Conflict“, *Political Geography*, 26; 6, 2007.
- Rogers, Katarina S., „Pre-empting Violent Conflict: Learning from Environmental Cooperation“, *Conflict and the Environment*, (ed. Gleditsch, Nils Petter), Kluwer Academic Press, The Netherlands, 1997.
- Rønnefeldt, Carsten F., „Three Generations of Environment and Security Research“, *Journal of Peace Research*, 34; 4, 1997.
- Salehyan, Idean, „From Climate Change to Conflict? No Consensus Yet“, *Journal of Peace Research*, 45; 3, 2008.
- Ullman, Richard, „Redefining Security“, *International Security*, 8, 1 (Summer), 1983.
- WCED – World Commission on Environment and Development, *Our Common Future*, Oxford University Press, Oxford etc. 1987.

- Westing, Arthur H., „The Environmental Component of Comprehensive Security“, *Bulletin of Peace Proposals*, 20; 2 (June), 1989.
- WFUNA, Millennium Project : Environmental Security Studies, 2008,
<http://www.millennium-project.org/millennium/env-sec1.html>.

V – УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

ОБЛИКОВАЊЕ И СМИСАО НАУКА БЕЗБЕДНОСТИ

Владимир Н. Цветковић

Дискурзивно знање о безбедности, у сцијентистичком кључу, могло би се овако форулисати: науке безбедности претпостављају стицање појмовног знања о томе зашто и како се ствара, и надасве – употребљава *моћ* – политичке, али и сваке друге провенијенције. Стечено знање представља основу за разумевање различитих начина претварања конкретних моћи у разнолике врсте (не)институционализоване *силе*, као и начине њиховог коришћења или спречавања. Технички аспект таквог знања своди се на организовање, односно употребу и контролу наречених сила у већ различитим контекстима.

Стицање појмовног знања о безбедности у филозофском жаргону дало би се сажети на следећи начин: феномен безбедности потребује спознају метаморфоза засебних сила у јединствену моћ. Поимање безбедности није ништа друго до спознавање – или можда пре „разоткривање“ – начина наметања и последица деловања засебне воље (за моћи) помоћу специфичних средстава реализације – легитимних и легалних, то јест прихваћених процедура надзирања и кажњавања. Оне чине основу за установљење сфере власти, што ће рећи институционализовања моћи. Када је она (моћ) целовита, безбедност (државе, суверена, грађана или кога већ не) није спорна, штавише – подразумева се. Остаје само питање њене цене, односно последица.

Изван датих форми сцијентистичке логичке строгости, односно ничеанско-фукоовске реторике, могло би се рећи да откривање истине о безбедности (државе, друштва, појединачца) значи поимање разлога за успостављање неког од облика

контроле моћи и употребе силе, с једне, односно успостављање епистемолошког протокола о оцењивању њихове ефикасности, с друге стране. То би значило да се до истине о безбедности долази сазнавањем корена (разлога и смисла) стварања и начи-на употребе моћи/силе, што подразумева и сагледање процеса њиховог легитимисања и доказивања (оправдања, успостављања и одржавања), као и тумачење њиховог домашаја, то јест последица и тенденција.

Уколико би даље наставили у духу сцијентистизма, научно знање о безбедности могло би се представити као методолошки увид у метаморфозе засебних врста друштвених силा, које се преко различитих нивоа и облика власти⁶⁸² разобручавају (осамостаљују) или контролишу (усмеравају), увек у потрази за сопственим легитимитетом. Утолико су науке безбедности, баш као и све друге друштвене науке, у својој функционалној, или инструменталној димензији усмерене ка мање-више техничким знањима и умећима: како се успоставља и употребљава (или: спречава, неутралише; речју – контролише) конкретна сила (или сile/моћи). Наравно, да би се уопште могло говорити о науци или научном приступу, ново-настале *науке безбедносћи*⁶⁸³ морају имати развијене сазнајне

682 Институције власти успостављају, контролишу и санкционишу деловања појединача унутар политичке заједнице. У начелу, институције власти се у модерни формирају кроз или унутар неколико кругова моћи: *репрезентанти* – војска, полиција, правосуђе; *гаранти* – касарна, полицијска станица, судница, затвор; *подришка* – државна управа, школа, универзитет.

683 На овоме месту научно знање о безбедности стављамо у плурал – *науке безбедносћи* – и провизорно их распушчавамо у три раздела, посебна, свакако не и вештачки затворена подручја: 1) *студије безбедносћи* (предмет: *унутрашња безбедносћ државе* – стабилност правног поретка, борба против организованог криминала, тероризма и т. сл.; различите врсте безбедности на основу функционалности: приватна, индустријска, информациона...) или контекста: безбедност/заштита у школи, привреди, локалној заједници, ванредним околностима – природне катастрофе, рат, улични сукоби итд); 2) *студије одбране* (*спољашња безбедносћ државе*: војне науке и вештине, геополитика, међународни односи и т. сл.); и 3) *студије заштите животне средине* (безбедносћ *природних ресурса*: организација њихове заштите, управљање ресурсима и слични фактори). Независно од могућих приговора, поготово с обзиром на већ установљени садржај широко појмљених *студија безбедносћи* (које су одавно трансцендирале ранији уски војни оквир

утемеље, јж. теоријски оквир унущар којег се формирају знања о начинима стицања (прикупљања) искусивених налаза (чињеница), као и о њиховој адекватној обради кроз кванификацију и моделовање, што заједно чини основу за формулисање одређених концепција истинитосни и, коначно – корисносни тако стеченој знању. Међутим, као и све друге друштвене науке, у својој круцијалној – утемељујућој – равни, науке безбедносни садрже – штавише, захтевају – примерено филозофско, ја, следствено томе, и етичко заснивање.

|

Гледано из перспективе утемељења, науке безбедности улазе у домен традиционалне љолијтичке филозофије (поимање односа слободе и нужности у светлу најбољег државног уређења; начини оправдања власти и т. сл.), односно модерне филозофије љолијтике (облици слободе и могућности њиховог институционалног успостављања), баш као и бројних етичких проблема/питања, међу којима је (у овом случају) можда најважније оно: „Који је живот вредан живљења?“

На фундаменталној филозофској равни постављају се питања смисла или разлога безбедности, што упућује на разумевање широког поља (зло)употребе моћи и њеног постављања иза стварног или лажног, благотворног или погубног пружања сигурности. У тој призми стечена, знања о феномену безбедности добијају истински политички и етички смисао који далеко надилази њихово техничко значење, сведено на ранг произвођења сигурности, за коју су унутар конкретних области задужени стручњаци, тзв. безбедњаци.⁶⁸⁴ Па ипак, питања

спратешких студија, али исто тако и оквир класичних „међународних односа“), сматрамо да понуђено разликовање начелно одвојених предметних подручја унущар наука безбедности понајвише одговара тренутном развоју овог најмађег приступа друштвеној стварности и традиционалног поља тзв. друштвено-хуманистичких наука.

684 Колоквијални термин за специјализованог стручњака за неки од облика безбедности, најчешће везан за припадност тзв. тајној државној полицији („Ар-јавна безбедност“) или војни официр задужен за безбедност у јединици/армији; у скорије време назив за припадника организације сигурности/обезбеђења у конкретном предузећу, банци или сличној институцији.

смисла, а тако и изведене функционалности безбедности, свагда одлучујуће остају утопљена у проблем начина/карактера њене реализације.

Корисност надилази сврху и то није ништа ново у свету модерне. Оно што је (релативно) ново јесте чињеница да је безбедност човека (као природног, али знатно више као „ару-штвеног бића“) данас угроженија више него икад. Ако само за тренутак занемаримо сва она бројна еколошка, а заправо економско-политичка питања о одрживости човекове животне средине (од уништавања природе – биљних и животињских врста, преко загађивања градова, до планетарног стварања ефекта „стаклене баште“), остаје чињеница да појам безбедности, у свом друштвеном аспекту, постаје замена, штавише – реална алтернатива за појам и егзистенцију слободе. Политички идеал савремене (пост)модерне цивилизације све више постаје „гола физичка“ безбедност (у идеологији: безбедност грађана, „међународне заједнице“, чак и планете; у фактичитету: сувереност конкретне државе и одрживост конкретних политичких интереса и њима примерених савеза), а све мање слобода одлучивања самосталних појединача удруженih у конкретне политичке заједнице или организације (државе, странке, синдикате и друге политичке и/или друштвене актере).

Дијалектика сигурности и слободе, као танка линија између безбедног и заробљеног, показује да модерна изневерава управо у простору за који се мислило да је њена ексклузивност: аутономија. Свеколики „пројект модерне“ заснован је на успостављању аутономија различитих подручја живота (привреде, политику, уметности..., све до морала и религије), при чему су они изнедрили до тада непознате облике и садржаје различитих врста слобода. Убрзо увидело да стечене слободе принципијелно не могу имати заједнички регулативни принцип (као што је то била нпр. религија у премодерним временима). Упражњено место кохезивног фактора заједнице покушавале су да попуне различите (политичке) идеологије током протекла два-три века, увек са заједничком или подједнаком горњивошћу и борбеношћу, али и у начелу готово сличним, поражавајућим учинцима. Тако се и наводни тријумф носеће

идеологије модерне – либерализма – данас показује као фактички јалов, и то управо из перспективе његовог кључног мотива – слободе.

Издвојене сфере друштвеног живота стекле су одређену аутономију, али су зато постале рањивије но икада пре. Утолико је њихова безбедност (очување, заштита) постала толико важан проблем. Због тога и филозофска анализа безбедности не само да није сувишна (као што би то била ако би се свела на неку врста „естетизације“ проблема), већ је управо нужна, да би се очувао сам смисао/разлог постојања безбедности. Искључиво на том основу појединачна знања и њима одговарајућа умећа произтекла из знања (наука) безбедности (за)дабијају своју једину могућу – пуну, дакле целовиту истину.

*

Независно од описане, безмalo класицистичке академске позадине сваког, па тако и проблема безбедности, знање о безбедности, као и већина других (са)знања данас, првенствено се везује за корисне вештине и „упутства“ везана за тзв. техничка питања. У овом случају је реч о питањима организације, то јест стварања и руковођења системима који пружају највиши степен сигурности за своје субјекте, ма о коме да је реч: грађанин (правна и физичка сигурност), држава (национална безбедност – организација војске, полиције или цивилне заштите; борба против криминала, тероризма и сличних појава) или предузеће (од сигурности киоска до информатичке безбедности привредних или финансијских система). Сви ови проблеми подразумевају организациона знања и умећа, али и извесне теоријске предлошке који надилазе техницизам „оспособљености“.

Теоријска знања наука безбедности нису, нити могу бити нека засебна или аутономна знања. Разлог томе јесте сложеност и различитост феномена безбедности, који није јединствен (у смислу самодовољан; засебан или чак *causa sui*), већ је свагда посредован и изведен, што значи да се појављује у мноштву облика (форми) и контекста који продукују различите садржаје и сврхе.

Тако, на пример, безбедност конкретне државе (али не и неке „државе уопште“) подразумева више различитих питања и проблема: од унутрашњег поретка и правне ефикасности (форма и начин одржавања политичког и економског система; степен заштићености грађана и њихове својине од свих врста криминала, укључујући ту и неправно насиље од стране државе), преко питања природног окружења (изложеност природним катастрофама – поплаве, земљотреси, пожари), привредне развијености и потенцијалног урушавања човекове околине (хемијски и други акциденти; организованост државе или друштва да реагује у ванредним ситуацијама), до међународног аспекта и/или могућности урушавања државе спољним војним нападима или можда економским санкцијама.

Разликујући безбедносне изазове, претње и проблеме, субјекте претње и актере заштите, средства и циљеве безбедности итд., науке безбедности интегришу одређене врсте системског и систематски стеченог знања из домена *филозофије* (политичка филозофија; етика), *йрава* (уставно, управно, кривично, кривично-процесно, међународно право и друга правна подручја), *социологије* (општа и социологија политичке, криминологија, социјална патологија и друге социолошке дисциплине), *психологије* (социјална психологија, психологија личности и друге гране психологије), *политикологије* (политички системи, међународни односи и други домени политичког живота), укључујући ту и *екологију*, која је интердисциплинарна област по себи. На ова знања се надовезују организациона или системска сазнања, односно вештине или умећа из широке области *менаџмент*а (начини управљања и вештине војства; изградња и функционисање система – војних, полицијских и других облика сигурности и заштите; познавање доктрина и организација тзв. система безбедности: од приватне и корпоративне, преко „лудске“/грађанске, до националне, односно државне безбедности и система одбране, то јест мера заштите и спасавања итд.).

Онај ко жeli да постане професионални „безбедњак“ у суптилнијем значењу те речи, мора поседовати низ управљачких знања, способности и вештина за штићење, то јест

брањење, сигурност, заштиту или одбрану: људи, објеката, система, информација, природе итд. Услови за успешно делање тим послом подразумевају усвајање делатних – теоријских и практичних знања из етике (морала), права (законски услови, процедуре, санкције итд.), социологије (појединац и друштвено групе, институције, конфликти и други феномени), психологије (типови личности и организација, свесно и несвесно мишљење/деловање...), као и широко појмљеног менаџмента (управљање у безбедносним – војним, полицијским и другим сличним системима). Тек се на тај начин, уз познавање одређених филозофских и/или етичких начела и проблема, стичу услови да се буде успешан у конкретном, издвојеном сегменту безбедности, ма о којој функцији безбедности или одбране/заштите да је реч. Другим речима, само кроз способност сабирања (укрштања, преламања) знања из широке лепезе традиционалних друштвено-хуманистичких и новонасталих наука безбедности може се постати успешан стручњак у области која дотиче саму сврху (или је то можда пре само средство?) људског постојања – *безбедан живот у заједници*.

II

На који год начин мислили о безбедности, у центру пажње је увек онај најразвијенији облик политичког живота од антике до данас: *држава*. Упркос различитим пророчким најавама и идеолошким објавама, држава остаје стожер политичког живота и у (пост)модерној епохи. Управо је држава та која ствара и одржава међусобну повезаност појединаца у модерном друштву, дефинише јединство и делокруг шароликих институција, при чему се традиционални односи наређивања и послушности, ауторитета и легитимитета, и даље намећу као нужни. Истовремено, свака политичка творевина, као што је држава, свој идентитет остварује у разлици спрам других, сличних политичких тела. Речју, државе су увек партикуларистичке и као такве уобичајено ка искључивости склони политички ентитети. Сврха њиховог постојања јесте успостављање одређеног („истинског“, „аутентичног“ итд.) поретка који превладава анархију безакоња, и то

саобразно замишљеној, али и остваривој идеји праведности (јединство са космичким поретком или божјом промишљу, општим једнакошћу пред законом и т. сл.). Свеколика историја политичке филозофије није ништа друго до стална расправа о томе који је политички поредак уистину најпримеренији човеку и његовој природи. При томе се појам слободе свагда истиче у први план – наравно, уз различите интерпретације и бројне међусобне искључивости. Модерно доба је тој вишестолетној расправи принело и један стари мотив, сада пак на нов начин обликован и као такав посебно истакнут – *безбедност*.

Наглашавањем утилитарног карактера расправе о држави, то јест истицањем осигурања безбедности грађана и њихове политичке воље као примарне сврхе државе, расправа о слободи, правичности итд. готово неосетно бива потискивана у други план – независно и од воље самих актера расправе. Данас смо сведоци да савремене политичке односе између, али и унутар држава, на известан начин карактерише такорећи *ојсесија* безбедношћу. Актуелна обузетост безбедношћу означава (а посредно промовише) фактичност огромног раста значаја државе у свакодневном животу људи (заштита, али и контрола готово свих аспеката заједничког живота), што има за последицу реалну претњу да брига о сталним, да не кажемо „вечним“ питањима политичког живота, као што су правда и правичност, слобода и насиље итд., буду у потпуности затомљене идеологијом пуке сигурности. Ова тенденција је уочена у филозофској, наводно увек „одвише апстрактној“ равни, још у херојско време конституисања модерне (нпр. Ниче), да би у хладноратовско доба и уз потенцијалну опцију нуклеарног рата постала опште место. Некако баш у то време (средина XX века) као посебна грана друштвених наука настају и „студије безбедности“ – најпре издвојени (војни) одељак у области међународних односа („стратегије“ деловања једне државе у односу на друге), да би касније еволураle у дословно свим могућим правцима.

У складу са идеолошким менама времена, расправа о безбедности крајем XX века излази из класичног видокруга расправа о држави. Донедавно је брига о безбедности била ексклузивитет државе, и то првенствено у виду изборене сигурности

(суверености) у односу на друге државе. Тако се питање о безбедности постављало као питање рата или мира. Са престанком хладног рата и потоњег одржавања „биполарног света“ постепено се шире, то јест измештају значења појма безбедности: с једне стране, инсистира се на глобализацији безбедности (што подразумева наглашавање значења сарадње унутар „међународне заједнице“, инсистирање на „глобалној безбедности“ и т. сл.), док се, с друге стране, безбедност спушта на индивидуални ниво (безбедност појединца у држави, чак и на супрот њој). На том трагу су се развиле различите концепције тзв. меке моћи (моћ информација *vs.* моћ новца; знање *vs.* оружје итд.), као извесна алтернатива „традиционалистичким“ концепцијама безбедности,⁶⁸⁵ баш као и концепт тзв. људске безбедности.⁶⁸⁶ Ипак, оба ова, иначе компатибилна концепта проистекла из окриља „институционалног либерализма“ и „критичке теорије“ подразумевају да држава, то јест облик и карактер власти и других институција које утесняују сувереност, легитимност силе и темељних одлука о рату, миру или ванредним ситуацијама (а при том [не] осигуравају слободу друштва и појединца) – и надаље остаје кључни предмет/проблем унутар наука безбедности.

*

Нема појединачне (индивидуалне) слободе без слободе у друштву. Она је пак, могућа само у уређеној, што нужно значи и безбедној држави. Где је граница те уређености, односно када безбедност заједнице прелази у заточеништво појединача – то су питања на која мора одговорити анализа конкретне употребе моћи. Свака пак начелна расправа у том домену, по свему судећи, води у слепу улицу. Разлог томе је метафизичка природа „темељних принципа“ на којима се воде начелне дискусије.

-
- 685 Као што обично бива у свету реалних односа моћи, утопијски карактер ових теорија постао је идеолошки плашт за реализацију управо оних врста моћи које су проглашене анахроним и вредним само као предмет безбедносне археологије.
- 686 Потпуно у складу са традицијом устоличеном конституисањем САД и потоњом Француском револуцијом, које су у први план истакле „људска“, то јест појединачна грађанска права.

Наиме, такве дискусије претпостављају долазак до „коначног“ одговора на кључно питање (које је самим тим лишено рационално аргументованог недвосмисленог одговора): „Каква је (или шта је) људска природа?“

Овакво постављање питања спада у традицију политичке филозофије. Оно у себи носи низ недоумица, поврх осталих и ону – *шта је људима најважније?* Чему увек и без остатка тежимо, пре свих других циљева или сврха? Аристотел је сматрао да је то *срећа*. Она се може дефинисати (одредити) на различите начине, но, несумњиво је да сваки њен облик или садржај претпостављају извесно задовољство (духовно или физичко), које, уз разборитост, обезбеђују срећу или самостваривање човека. Јединство теоријског (*bios theoretikós*) и практичног (*bios politikós*) значи усаглашавање природе, навике и разума, што није могуће изван конкретне политичке заједнице (државе). Утолико је учешће у политици, то јест активно (теоријско и практично) деловање унутар властите заједнице, један од основних услова постизања среће.⁶⁸⁷ Другим речима, услов за реализацију потенција људске природе налази се у вођењу активног друштвеног (овде: „политичког“) живота.

На сличној позицији стајао је већ и Платон, када је тражио налажење „сразмере“ у животу, што је подразумевало одговор на питање: да ли је *добро*, којем сви по природи тежимо – *уживање* (наслада, задовољство, радост и ужицање), или је оно – *мудрост* (тј. разборитост, интелигенција и памћење)? Све што је лепо, па тако и добро, закључиће Платонов Сократ у *Филебу*, настаје из *мешиња* онога што је бесконачно и онога што има границу. Следи да ни ужицања (чулноб, делатноб), али ни ум (мишљење, теоријскоб), сами по себи, не могу представљати *добро ио себи*, то јест не могу обезбедити срећу. Ниједно од њих није самодовољно, па самим тим не може бити ни савршено.⁶⁸⁸

За добар, то јест праведан, хармоничан, речју – срећан живот – свака претераност је погубна, па била она испољена и као контемплативна загледаност у свет идеја (која подразумева

⁶⁸⁷ Видети: *Никомахова етика*, 1177а.

⁶⁸⁸ Уп. *Филеб*, 67а.

самоизолованост из света политике). Праведност, или добро у животу, стиче се мером, односно умереношћу у спајању или „мешању“ знања (истине) и онога што је названо „чисто уживање“. Реализовати своју људску природу значи *истовремено* бивствовати у свету идеја и свету људи. Зато је важно учествовати у напорима да траје, то јест да се одржава праведни државни поредак. То је оно што понајвише одговара човековој природи и задовољава његову усмереност ка истинској срећи, односно добру.

Када је представљао своју „другу најбољу по реду државу“, ону која је, за разлику од савршенства *Политијеје*, људима реално остварљива, Платон је констатовао да постоје два основна државна уређења која су „мајке“ свих других: *монархија* и *демократија*. Прво инстистира на *јединству*, док друго апсолутизује *слободу*. Држава која жели да задржи слободу, али и „јединство уз разбогоритост“, мора помешати оба основна државна уређења. Држање средине између једнакости и слободе обезбеђује унутрашњу снагу (онемогућава раскол или побуну), при чему неједнакима по врлини даје „према њиховој природи, па тиме истински једнако“. Оно што важи „изнутра“ истовремено треба да је и „спољашњи“ принцип праведне државе. Премда између појединача и држава непрестано траје рат, а државе се налазе у „необјављеном рату, и то све против свих“,⁶⁸⁹ циљ државе није стална ратна приправност и спремност на победу, мада се то подразумева, већ је *истински циљ* доброг државног уређења „мир и слога с љубављу“. Речју, основна сврха доброг законодавства јесте стицање и одржавање врлина грађана – дакле, остварење најбољег дела њихове природе. Све друго само су средства погодна за остваривање тог врхунског циља људске егзистенције.⁶⁹⁰

Са оваквим постављањем питања о држави, то јест политици и људској природи,⁶⁹¹ радикално је раскинуо Хобс. Премда је

689 Уп. *Закони*, 625e–626a; исто важи и за унутрашњост индивидуума, где „у свакоме од нас постоји рат против нас самих“, *Ibid.*, e.

690 Детаљно о томе видети у Владимир Н. Цветковић: „Платонова филозофија (*Eidos* и *Paideia*)“, *Полис и филозофија*, Службени лист СРЈ, Београд 2000.

691 Више о томе вид. у: Владимир Н. Цветковић: „Мудрост, политика, срећа“ и „Политичка природа блаженства“, *Моћ и мудрости*, Службени лист СРЈ, Београд 2001.

и сâм следио наслеђену расправу о људској природи и најбољем уређењу, он је читаву ствар одлучујуће усмирио у модерном правцу – питању *суверености* државе и њеним кључним актерима. Држава мора да садржи одређену јавну службу (владу) или личност (владара, „суверена“), који су правно овлашћени да одлучују о решењу свих могућих екстремних ситуација – дакле, о угроженој безбедности државе. Сувереност јасно раздава јавнобод од приватног унутар државе, као што повлачи и разлику у односу на другу државу. Држава није случајна погодба, ратни плен племенске хорде или прећутни договор супротстављених друштвених група – она је израз *природне потребе* појединача да буде заштићен, безбедан. У том нају Хобс спаја традиционалне филозофске идеје и модерне протонаучне погледе о држави. Суштина је у следећем: људска природа се огледа у тежњи ка сигурности (безбедности), а не ка срећи, правди или слободи. Те узвишене идеје могу да следе као циљеви тек по самоодржању појединца.

Човеков основни порив је *страпах* и зато је његов главни циљ – *самоодржање*. Као превасходно нагонско биће, човек је крволован вук који свакога вреба и од свих се плаши. Такво, „природно стање“ неодрживо је и зато човек захвално прихвата сваку заштиту у односу на друге – сличне вукове око себе.⁶⁹² Такву заштиту овом специфичном бићу, увек у у страху за свој живот, пружа држава (суверен), то јест политичка организација у чије се име појединац одриче дела своје вучје природе, е да би био безбедан.

692 Занимљиво је да код Платона такође налазимо слично поређење, с тим да је код њега „вук“ одлика посебне врсте људи: оних који имају карактер тиранина. Такви настају у демократији као демагошки бранитељи „интереса народа“, а завршавају као вукови – вребају све и сви вребају њих. Уп. *Pol.* Књ. VIII. Ови вукови (људи са тиранским карактером) у исти мах су пијани, заљубљени и супуди. Они су у будном стању онакви какви су људи обично само у сну. С обзиром на то да су према Платону људи слични државама, душа тиранског човека је пуня ропства и неслободе. Иако није у стању да влада самим собом, тиранин из све снаге настоји да влада над другима. Зато: „Иако то не изгледа, прави тиранин је, у ствари, прави роб, највише се улагује и потчињава, а ласка најгорим људима. Своје страсти очигледно не може да задовољи, а у очима онога ко уме да прозре целу његову душу, он је очигледно испуњен страхом и свој век проводи у бојазни, немиру и муци.“ (*Pol.* 579e) Приметимо да је Платоново схватање о односима између полиса („необјављени рат свих против свакога“) Хобс преточио у односе између људи када нема државе.

Утолико је друштвени живот овог „плашљивог вука“ разапет између потребе за заштитом и покорности спрам онога ко ту заштиту може да обезбеди.

Хобс је међу првима уочио тенденцију раскола човека на оног „приватног“, који има природну потребу за безбедношћу, с једне, и човека који је одвојен од техничког (овде: „безбедносног“) карактера државе (суверен, апарат власти...), с друге стране. Код њега држава коначно губи онај свагда раније тражени карактер у виду земаљског одраза вечне симетрије Универзума (тако у антици) или воље божје (хришћански, средњовековни свет). По први пут у историји, држава постаје тек конкретни израз задовољења основног људског нагона да се преживи, то јест буде безбедан.⁶⁹³ Држава (суверен) брине се за оно што је корисно – за самоодржање – и као таква функционише изван питања добра или зла, хармоније или хаоса. Она је појмљена као пушка вештачка творевина, измишљена ради одбране и заштите природног човека, а не ради реализације човекових највиших потенцијала. Зато овде, у потпуној супротности спрам традиције политичке филозофије, постаје такорећи неважно унутрашње устројство државе (монархија или република нпр.), битно је само њено *техничко својство тружења заштите*. Поредак и сви закони државе темеље се искључиво на фактичкој моћи која држава безбедност, то јест самоодржање.

Премда се носилац суверености државне власти временом померио у правцу репрезентативности институција (сувереност као израз воље народа/нације), расправа о безбедности као примарној функцији државе није нестала. Напротив. Томе је посебно погодовао даљи развој модерне, који је филозофију и веру заменио (политичким) идеологијама.

693 Хобс примећује: „Крајњи узрок, намера и циљ људи, који од природе воле слободу и господарење над другим, кад уводе оно ограничавање самих себе у коме видимо да живе у државама, јесте предвиђање сопственог одржања...“ Људи желе да безбедност траје целог њиховог живота, и то не само у ограничено време рата и мира, већ стално – у поретку државе која мири страсти проистекле из различитих, разједињавајућих интереса. Утолико је држава „онај смртни бог коме дугујемо, под бесмртним Богом, свој мир и своју одбрану“. Томас Хобс, *Левијатан или материја, облик и власност државе црквене и праћанске*, Култура, Београд 1961, 147–152.

Засићеност најпре старим, наслеђеним вредностима (правда, слобода), а онда и новим идеологијама које су их наводно заступале (комунизам, либерализам), коначно је уродило општим страхом од живота, што је узроковало претерану склоност ка сигурности науштрб слободе, па чак и обичне радозналости. То је темељ за настанак нове, *идеологије безбедносћи*, новог политичког „вјерују“ које прети да поништи такорећи свеколико политичко наслеђе и расправе о досезању среће и слободе и/или реализације „људске природе“.

Нова идеологија има класичну генезу: што је страх од небезбедности и чак апокалиптичног краја човечанства (као први пут икада *реално осигуравиве* могућности путем чисто људске делатности) више растао, то је прича о слободама и правима (човека, нација и других субјеката) добијала на интензитету. Наравно, не у реализацији, већ у манипулацији и постварењу. Подразумева се да та манипулативна моћ говора о безбедности тражи (и добија) свој „научни“ призвук и ауру. Примера за то има безброј и готово да су данас доведени до непрепознавања. Класичан пример за то јесте актуелни дискурс страха, који је обузет „ширењем тероризма и оружја за масовно уништење“. Ове две реалне претње међународној, али надасве националној безбедности постале су изговор за сваку врсту нелегалног државног интервенционизма – како у међународним односима (тамо је, наравно, одувек „сваки разлог био добар разлог“; „јачи тлачи“), тако исто и односима унутар засебних модерних, дакле националних држава (угрожавање стечених права на приватност, ограничавање слободе говора, политичког удруžивања итд.).

Да би се заштитиле од наведених пошести, државе које то себи могу да приуште спремне су да креирају своје ближе и даље окружење дословно свим мерама: почев од класичних уцена и казни (економска и/или политичка изолација проблематичних или „одметнутих“ држава), преко активног учешћа у унутрашњим поделама других држава и подршке сецесионизму или по потреби унитаризму (илегална финансијска и војна, уз званичну политичку подршку локалним савезницима), па све до новопronaђене универзално оправдавајуће формуле – „хуманитарна интервенција“ (бомбардовање класичним

наоружањем и окупација дела територије циљане државе из „моралних разлога“) или чак „превентивне акције“ у виду атомских напада „ниског интензитета“. ⁶⁹⁴

Ипак, злоупотреба безбедности није нити може бити разлог за напуштање или одустајање од анализа њене природе. О томе можда понајбоље сведоче речи Исаије Берлина, написане

694 Добар пример за наведено јесте књига *Racīg нација* Роберта Купера (2003), који је, између остalog, поставио тезу да се савремене државе деле на оне из *сфере хаоса* (тамо где нема делотворне локалне владе и где је на делу грађански рат повезан са организованим криминалом на међународном нивоу – нпр. Авганистан, Ирак, Судан, Етиопија итд.), затим *сфере модерног национализма* (инсистирање локалне владе на суверенитету и монополу над силом – све државе XIX и доброг дела XX века; данас „велики играчи“: Русија, Кина, Индија и други „мали, регионални играчи“, попут Србије), те најзад, *сфера йостимодерних држава* које су „спремне да редефинишу свој суверенитет“, уз прихватање „узаемног мешања у унутрашње ствари“ (пример: Европска унија). Занимљиво је да у овој карактеристично циничној либерално-постколонијалној схеми постоји један, али значајан изузетак – САД. Према Куперу, САД заузимају сасвим ексклузивно, издвојено место у односу на све друге државе: једино они могу да легитимно рачунају на своју сувереност (дакле, да остану „модерна држава“), и то зато што САД функционишу као планетарни заштитник демократије (слободе) и као утемељивач „проширеног (западњачког) идентитета“ (отелотвореног у НАТО-у, OECD-у и другим транснационалним организацијама). Такво деловање САД, према речима аутора – британског дипломата, предавача на Харварду и главног саветника Хавијера Солане (генералног секретара Савета Европске уније и њеног првог „високог представника за заједничку спољну и безбедносну политику“) јесте претпоставка за стварање светске заједнице у којој се деле „не само интереси већ и идентитет, па чак и судбина“. Па ипак, закључиће Купер: „Моћ је оно што даје сигурност проблематичним земљама, а не добра воља“. Гарантовање безбедности које пружају САД овлашћује их да „делују превентивно“, чак и нуклеарним оружјем, кад год и где год то нађу за сходно (по могућству уз сарадњу са „партнерима“ и уз подршку „савезника“).

Наравно, овај приступ не важи и за друге. Када су недавно (2008) бивши чланице НАТО-а (врховни командант НАТО-а у Европи – амерички генерал Џон Шаликашвили, негдашњи председавајући Војног комитета НАТО-а немачки генерал Клаус Науман, ранији начелник генералштаба холандске војске Хенк ван ден Бремен, бивши начелник Генералштаба француске војске адмирал Жак Ланксад и бивши начелник Генералштаба британске војске лорд Инг) објавили Манифест о будућности Западног савеза, у којем, између остalog, предвиђају и превентивне нуклеарне нападе Запада у циљу спречавања „неизбежног ширења нуклеарног и другог оружја за масовно уништавање“ – све то мимо „тромог“ Савета безбедности УН – проф. Купер је изјавио да је „збуњен“. Наравно, не идејом, већ њеним објављивањем: „Можда ћемо ми заиста употребити нуклеарно оружје пре других, али ја не бих то баш говорио наглас“.

сличним поводом, премда у другом контексту (почетак хладног рата средином XX века). Констатујући да је „право слободног избора тешко поднети, али је несносно и одрећи га се“, Берлин даље наставља: „Не постоји рационално решење за ту дилему: не можемо жртвовати ни слободу ни организацију која је потребна за њену одбрану, нити минимални стандард благостања. Излаз се стога мора тражити у неком флексибилном, па чак и вишезначном компромису који се не покорава логичким законима. Свака ситуација захтева особену тактику, будући да из кривог дебла човечанства, како је Кант једном приметио, никада није направљена ни једна права ствар. Оно што је овом добу потребно није (како често чујемо) ни више вере, ни чвршће вођство, ни научна организација. Потребно је пре супротно – мање месијanskог жара, више просвећеног скептицизма, више толерантности према склоностима појединачца, више *ad hoc* мера како би се циљеви постигли у догледној будућности, више простора за остваривање личних циљева појединачца и мањина чије склоности и уверења не наилазе (без обзира да ли оправдано или не) на разумевање већине. Потребно је да се општа начела, ма како рационална и праведна, не спроводе одвећ механички и фанатично, да се усвојена, научно проверена, уопштена решења обазривије и с мање аргантне самоуверености примењују на појединачне, неиспитане случајеве... Власти се морамо потчинити не зато што је она непогрешива, већ само из строго и чисто утилитарних разлога, као нужном средству. Пошто ниједно решење није имуно на грешке, ниједно стање ствари није коначно... Неправда, сиромаштво, ропство, незнაње – проблеми су који се могу отклонити реформом или револуцијом. Али, људи не живе само борећи се са злом. Они живе стремећи позитивним, појединачним и заједничким циљевима, огромној разноврсности ретко предвидивих, а понекад и несагласивих сврха, и баш због те потпуне обузетости крајњим, неухватљивим сврхама, за које се не зна да ли ће се променити или остати трајне, из те појединачне и заједничке обузетости тежњом да се циљеви и остваре – за шта понекад нема потребне техничке опреме, чија се успешна реализација свесно готово не очекује, а одобравања званичника

којима се полаже рачун још мање – управо због тога долазе најбољи тренуци у животима појединаца и народа.“⁶⁹⁵

III

Филозофска традиција наводи мноштво аргумената у прилог тези да није сваки живот вредан живљења. О томе је из области политичке филозофије написан непрегледан низ расправа („само слободан живот има смисао“) и примењене етике (проблем самоубиства, сутаназије, абортуса итд.). Међутим, модерна је преко Хобса промовисала идеју да је самоодржање живота вредност по себи, из које се даље обликују све друге вредности. На том фону се развила концепција о безбедности као самодовољном циљу сваке активности.

Захвалујући низу историјских околности које стварају влађајући „дух времена“, реч *безбедносӣ* постала је, можда, најфренкентнија реч XXI века. Извориште њене (зло)употребе јесте политика – прецизније, политички говор – но, то је само видљиви израз или последица једног дубљег разлога који се темељи у срцу модерног бивствовања. Наравно, реч је о „системској“ или „структурној“ *кризи*, тој фундаменталној „нелагоди“ која захвата дословне све аспекте савременог живота. Криза је структурни основ и израз начина живота модерног човека, а уједно симптом, претпоставка, последица и основни замајац свих његових прегнућа, нада и страхова.⁶⁹⁶ У склопу свеколике модерне – *универзалне* – кризе и њоме посредованих, потискујућих и потираних

695 Исајаја Берлин, „Политичке идеје у двадесетом веку“, *Четири ослободи*, Нолит, Београд 1992, 115.

696 Модерно парцелисање друштвене стварности на наизглед издвојене и „самобитне“, али ипак увек посредујуће и зависне делове (економија, политика, идеологија, наука, филозофија, уметност, религија итд.) условило је да сваки од њих има проблем са властитим одређењем и дометом. Унутар сваког од наведених делова (може се рећи и димензија) стварности – некада обједињених заједничком сликом света (углавном религијским вредностима) – сада се стварају засебни облици моћи, који, између осталог, продукују сталну кризу идентитета појединаца и њихових ужих и ширих друштвених група. Утолико криза метастазира из структурног основа у сâм начин живота модерног човека. Више о томе вид. у: Владимира Н. Цветковић, *Воља за ново (О ћенеалођији модерносӣ)*, Дерета, Београд 2007.

делатности, безбедност се у колоквијалном разумевању појављује безмalo као засебна „вредност“, идеал који вaљa остварити, односно као императив или жељено стање. Утолико безбедност поседујe велики утопијски, па самим тим и идеолошки – манипулативни и мотивацијски – капацитет.

Вишевековно судбоносно „измештање из зглоба“ модерног света прaћено јe поступним укидањем традиционалних вредности и институција, односно грозничавом потрагом за новим друштвеним окружењем, најчешћe представљеном у неком од идеолошких облика нове „праведне заједнице“ (либерализам, комунизам, фашизам или пак хибридни конзервативизам, који успорава распад класичних оријентира за индивидуално и колективно деловање). Трајање света „уређеног хаоса“, сa сталним прeвирањем апсолутистичких амбиција, тоталитарних режима и демократија у глобалном окружењу, данас јe довело безмalo до идолатрије безбедности. Она сe поимa, бoљe рећи – доживљавa каo коначно нађена или досегнутa стабилност социјалног/политичког поретка, каo специфично „стањe без угрожавањa“, стањe „одсуства опасности“ итд. Безбедно значи да јe нешто „сигурно“, што даљe требa да сугерише како јe фатална перманентна криза (засебна или општа) коначно или макар за одређено време превладана, можда чак и укинутa.

Мeђутим, док јe модерног света, бићe и кризе (криза), а то јe неумољива чињеница савременог света. Другим речима, док јe модерности, бићe и сталне, временом свe грозничавијe потрагe за безбедношћu. Следећи свој утилитарни карактер, по којem поимањe, па тако и производњe друштвенe стварности захтевајu јасно профилисан, то јест прецизно одређен категоријални апарат за контролисањe и даљe (само)произвођењe, модерна јe изнедрила нову област истраживањa – „безбедносни проблеми“. У духу инерције сцијентизма, али и сходно свом профилу, ови проблеми добијајu примерени назив: *науке безбедносни*.

Унутар новоформираног корпуса знањa и вештина безбедност сe најчешћe третира као извесно стањe жељеног мировањa (бити изван угрожавањa), којe пак претпостављa одређени динамизам (деловањe у смислу *заштити*), то јест активно противљењe угрожавањu. Невољa јe што свакo одређивањe појma

безбедности полази од тога да је оно некакво „стање одсуства“, или пак „непостојање угрожавања“.⁶⁹⁷ Због таквог негативног, помало незграпног, а у сваком случају недовољно јасног дефинисања појма, остаје затомљена или превиђена чињеница да је безбедност свакда у *функцији* нечега – живота, правног поретка, животне средине итд. Другим речима, безбедност није никакав засебан феномен, па чак ни област, већ надасве посредован однос између постојећег и жељеног стања, веза пројектованог циља и скупа деловања која задати циљ могу реализовати у конкретној сferи постојања (почев од егзистенције појединца, групе, заједнице или државе, до функционисања предузећа, саобраћаја, привреде или одржања природе).

Закључујемо да је безбедност слојевит и разнолико структуриран феномен („стање заштићености“), који се на нивоу појма нужно заснива на одређеном *филозофском* осмишљавању разлога или смисла безбедности, односно етичком утемељењу тражених вредносних принципа и правила моралног деловања. У том видокругу мора опстајати свако увођење у науке безбедности, то јест студије њених засебних подручја.

*

Проблем(и) безбедности манифестишују се у различитим областима које су донедавно важиле као забран посебних научних дисциплина. Настале на основу генезе наука и императива поделе стварности у све мање делове, уз минуциозне анализе све минијатурнијих и наизглед самодовољних светова, научне дисциплине данас показују тенденцију сабирања, нарочито у видокругу онога што се (још увек) назива „друштвено-хуманистичке науке“. Круг се затвара холистичким приступом, који мотивише различите науке и њихове дисциплине да се уједине око заједничких

697 Извори и субјекти угрожавања су непрегледни: почев од сфере политике, идеологије или правног система (носиоци угрожавања – друге државе или међународне организације, терористи, сецесионисти или унионисти, либерали, фашисти или комунисти, криминалци итд.), све до људске околине и природе као поретка на Земљи (широко поље екологије, које подразумева природне или технолошке катастрофе, баш као и људски немар или нпр. „озонске рупе“).

проблема. Сведоци смо поступног, али упорног превладавања сцијентизма, себи довољне дисциплинарности, техницистичког месијанизма, научне нарцисоидности и изолованости, баш као и оне, до јуче владајуће, представе о истини као „научној идеологији“. Управо зато многи „практичари“ науке, истраживачи, а не само критичари или методолози, упућују на превладавање (вештачке) поделе на природне и друштвене науке, и указују на неопходност фокусирања научних истраживања (па тако и универзитетског организовања) на основу испитиваних *проблема*, а не дисциплина, са тежњом да се захвати *целина* проучаваних, увек комплексних – сложених и слојевитих феномена.

Преведено на језик безбедности, то би значило да науке безбедности, поновимо још једном и последњи пут, подразумевају филозофску, правну, социолошку и сваку другу анализу обликовања и употребе политичке моћи, не би ли се на том трагу истражила адекватна средства контроле сила коју моћ продукује и провоцира, укључујући ту и начине успостављања безбедности у складу са жељеним (јавно и/или правно – уставно проглашеним) начелима правде и слободе. Тако на култивисаном земљишту могуће је одгајити чврсто и разграњато стабло засебних студија/подручја унутар безбедности.⁶⁹⁸ У супротном, онда када средства безбедности потишу начела на којима почивају или пак настоје да се изграде конкретне политичке заједнице, као и односи између њих, безбедност постаје још једна идеологија, то јест мање или више кохерентно оправдање за голу силу, нелегитимну моћ. У том случају, у модерни битно потцењена и чак прогнана филозофија поново задобија своје оправдање и смисао, постајући при том један такорећи – безбедносни феномен.

ЛИТЕРАТУРА

Берлин, И., „Политичке идеје у двадесетом веку“, *Четири ојледа о слободи*, Нолит, Београд 1992.

Цветковић, В. Н., *Воља за ново (О јенеалоџији модерносити)*, Дерета, Београд 2007.

698 Видети фусноту 2.

- Цветковић, В. Н., *Моћ и мудроство (О љолићицкој димензији филозофије)*, Службени лист СРЈ, Београд 2001.
- Хобс, Т., *Левијашан или мајерија, облик и власност државе црквене и џрађанске*, Култура, Београд 1961.
- Williams, P. D., (ed.), *Security Studies: An Introduction*, Routledge 2008.
- Wæver, O., and Buzan, B., „After the Return to Theory: The Past, Present, and Future of Security Studies“, *Contemporary Security Studies*, (ed. Alan Collins), Oxford 2010.